

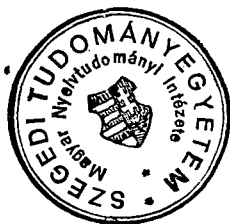
SZÓRENDI TANULMÁNYOK

II. RÉSZ

(SZÉKFOGLALÓ)

JOANNOVICS GYÖRGY

T. TAGTÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1887.

Szórendi tanulmányok.

(Olvastatott a M. T. Akadémiának 1886. márcz. 22-én és 1887. márcz. 21-én tartott üléseiben.)

II. R É S Z. *)

I. FEJEZET.

1. §.

«A magyar mondat» cz. értekezésről.

A mondat alkotó részei.

Áttérek a Brassai szórend-tárgyazó fejtegetései méltatására. Itt, természetesen, az ő műszavaival élek, s az ő elmélete körében mozogok mindvégig. (L. értekezésem. I. rész. I. fejezet. 5. §.)

A mondat dualismusa kérdését érintetlen hagyom ; mert kevés szóval ki nem fejthetném erre vonatkozó nézeteimet; hosszas taglalással pedig eltérítném a figyelmet a szórend kérdése érdemétől.

A mondat alkotó részei, Br. szerint im ezek: *inchoativum*, *zöm*, *egészítvény*. Ezt a részekre osztást helyesnek tartom. Alapos kifogást még az sem tehet ellene, a ki, mint én, a szórend ügyében a Brassaiétól eltérő elméletet és fejtegető rendszert követ. Az egészre nézve csak egy észrevételem van, és ez az: hogy a mondat alkotó részei kapcsában elősorolt elvek («állítmányok» és «tagadványok») igen szűk körben mozognak. Br. elmélete a szórendezés és accentuálás legfontosabb mozzanatainak csak egyik részére alkalmazható (*a rendszerint nem-nyomatos* szók rendére és accentusára.) Ezt a részt felkarolja teljesen ; a másikat kizárja működő köréből. Kerekeszti ugyanis a *természet szerint nyomatos* (tehát *hangsúlyos*)

---

*) Az I. részben (49. l. 17. sor fölülről) *tartozok* helyett olvasd: *tartozom*.

szókat; még pedig mind a *positiv*, mind a *negativ* természetűeket. (L. értekezésem I. r. 9. §-át.) Lássuk elsöben a *positiv* természetűeket.

Megkísértetem több ilyen kifejezésnek a Br. mondatába való beillesztését; de csak az egészítvénybe sikerült betennem; pl. *Mindenkit megdicsér.* — «*Mindenkit*», accentuált létére, nem lehet inchoativum. De a zömbe sem tehető; mert nem tartozik a Brassai-féle főaccentusos szók közé. Az ige accentusát ugyanis nem kapja magához; nem is kell neki; mert máris meg van «*ab ovo*». Aztán, ha akarná sem vonhatná magához; hisz ott áll a *meg* igekötő épen ő közte és az ige között. Végül: nem is kell neki ige előtt állnia. Az utóbbi körülmény vezetett rá engemet, hogy a szerkezet megfordításával, utána tegyem az állitmánynak, mint szükséges egészítvényt: *megdicsér mindenkit.* Igy legalább nem kellett azt mondanom neki: «A Brassai mondatában nincsen számodrahely.» — De ez is csak részben oldotta meg a kérdést. Nem eléglettem azt, hogy egy ilyen, már születésénél fogva is hangsúlyos alak, csupán csak az egészítvényben állhasson. — Tagtársunk, Simonyi Zsigmond tanár is, — a Brassai-féle mondat pártolója, — ugyanerre a bökkenőre talált «A magyar kötőszók» című pályamunkájában (a hol az *is* szörendi szerepét tárgyalja). Erösen a fülebe hathatott mind a *positiv*, mind az *is*-kapcsolta fogalmak hangsúlya. Arról is meggyőződhetett Simonyi, hogy ezekkel (és különösen a majd itt, majd amott termő *is*-es fogalommal) csak úgy boldogúl, ha szabadabb mozgást biztosít nekik.

Mit tett hát? hangsúlyos inchoativumot teregett. (I. 33.) Azt mondja: «... E szabály alól (a Brassai szabálya) csak két rendbeli kifejezések tesznek kivételt: a) az ilyen erősítő kifejezések (az Arany tárgyalta «*positiv* jellemű» kifejezések. Ny. II. 10.) *nagyon*, *úgy*, *annyira*, *sok*, *mind* stb. valahányszor az igefogalomnak nagyítására, fokozására szolgálnak; b) az *is*-sel kapcsolt fogalmak. Mind a kétrendbeli kifejezések mindig hangsúlyosak, de állhatnak a hangsúlyos résznek előtte is, utána is; vagyis lehetnek előkészítők is, kiegészítők is (1) jegyzetben. Pl. *nagyon el-fáradtam*, v. *el-fáradtam nagyon*; *ő is kettőt hozott*, v. *kettőt hozott ő is.*) — — S ennyiben már most módosítást szenved Brassainak az inchoativumról adott jellem-

zése; látjuk ugyanis, hogy van két eset, melyben az inchoativumnak van hangsúlya.» — Hát az e «két esetben» hangsúlyos (Simonyi-féle) inchoativumok, az én tudtomra, egészlegiöt tesznek ki. De más baj van itt; mert az inchoativum, ha nem lehet is minden körülmény között hangsúlytalan, meg nem tűri az olyan erős hangsúlyt, a minő ez: *nagyon elfáradtam*; *ő is kettőt hozott* stb.) —, és örömebb fogad olyan alsóbbrendű, gyenge accentust, a minő ez például: «*az én pénzemet elvitték*; *a bátyámét ott hagyták.*» — Az erősen accentuált kifejezések vagy a zömbe, vagy az egészítvénybe valók. A mondatzömnek a lényege abban áll, hogy a fontosabb, jelentősebb fogalmak állnak benne; márpedig e mondatban például: *mind a kettőt elvitte*, «mind a kettőt» csak oly fontos, mint ez: «kettőt» a következőben: *kettőt vitt el*. A zöm tehát nem utasíthatja vissza az ilyen fogalmat (az egészítvényről később lesz szó).

A kérdés itt ez: Módosulhat-e a lényeg csorbulása nélkül egyik vagy másik a következő «állítmányok» közül: «a jelző a jelzettől az accentust el- és magához kapja; a főkép tudandó kapja a fő accentust; az ige előtti szó accentuálása egy felsőbb törvénynek, t. i. általában mindennemű jelző accentuálásának egy külön esete stb.» — ? Finom észlelésre valló tételek ezek, arravalók, hogy a szórend egész birodalmában érvényre jussanak. Bővebben kifejtve, érvényesülhetnek is, véleményem szerint. — Az accentus kérdését ime így fogom fel: A mondat hangsúlya nem más, mint valamely fogalom nyomatos voltának előszóval kifejezője. — Nyomatossága, fontossága az ige előtti i r o t t eszmének is lehet. Magához kapja tehát — föltéve, hogy alkalmas rá, — az igétől a nyomatosságot épen úgy, mint az előszóval kimondott eszme az accentust. Magához kapja, ha még nem bírja, nemde? De ha már természet szerint bírja, nem kell még csak kiszívnia az igéből. Megszűnt-e ezért a jelentősége? korántsem; és ha közvetlenül az ige előtt áll az o l y a n, magától nyomatos alak, a melynek a nyomatosságát nem maga az ige tünteti ki, vagyis a mely nem kap úgynevezett fő accentust, nem jelző-e? Bizonyosan az; hiszen az ilyen kifejezés is m e g h a t á r o z z a, j e l z i az igét ebben: *mindenkét dicsérsz.* — Ha nem áll közvetlenül az ige előtt, nem jelző:

pl. *Mindenkit meg-dicsérsz*. Itt «meg» a jelző. De ha «mindenkit» emitt nem jelző, — a minthogy nem is az, — micsoda hát? Erre nincsen felelet a Br. értekezésében.

Egy a 20. §-ban (374. l.) felhozott igekötős mondatra vonatkozólag (*Az árvíz egészen elfolyt*) ezeket mondja a szerző: «míg egyfelől senki se írná ezt: «*A Tisza nagyon foly csendesen*, — másfelől akárhányszor olvasunk ilyforma füzetet: «*Az árvíz egészen folyt el*» (Hát igen: az erős hangnyomaték okozza itt a hibás elrakást!) — Megjegyzi aztán Br., hogy ez: «*az árvíz kár nélkül és csendesen folyt el*» hibátlan szórend (szerintem is az). «Az egész dolog titka» — mondja Br. — «az, hogy valamint a legelső példában a *nagyon* nem a *folyt*, hanem a *csendesen*-t határozza meg, épen úgy az *egészen* is az *el*-t, mint a cselekvény bevégezését jelelő adverbiumot». — A magyarázat helyes; de nem mondja meg: miért hibátlan ez: «*.. csendesen folyt el?*» és miért hibás ez: «*.. egészen folyt el*» — ? Ennek a titka egyszerűen az, hogy *csendesen* kettős természetű szó, és mint ilyen: gyengén nyomosítva nem kap, — erősen nyomosítva okvetetlen kap ige-adta nyomatékot; pl. *szépen, csendesen elfolyt a víz*; és: *amott rohamosan, emitt csendesen folyt el a víz*; — ellenben: *egészen*, mint a teljesség fogalmát jelelő szó (épen úgy, mint az összesség eszméjét kifejező *minden, mindenkép, mindenütt* stb.) soha se fogad el fő nyomatékot.

Itt a következő jelenségre hívom fel a figyelmet (Értekezésem I. r. 9. §-a. A fogalmak II. fő oszt.): A szóban forgó mondat kétféle kérdésre szolgálhat feleletül: 1. *Mit jelentenek az árvízről?* Felelet: *egészen elfolyt már*; 2. *Mennyire folyt el? egészen elfolyt*. — Az előbbi esetben az *el* jelzőn, ha nem is kizárólag ő-rajta, jókora hangnyomaték van; de az utóbbi esetben nincs. Emitt a föltett kérdés fő tárgya ez volt: *mennyire?* és így a felelet fő tárgya csak ez lehet: *egészen*. Ez kapja a mondat accentusát; nem az *el*, mint a mely az igével együtt már teljesen ismert fogalmat jelöl. Jelző létére tehát vajmi parányi accentust kaphat el az igétől; jóformán csak akkorát, a mekkora minden magyar szó első tagjának jut; pedig a jelző (a Brassaié) minden körülmény között erősen accentuált alak.

(*Nem részben folyt el*), hanem *egészen elfolyt*. A legfontosabb fogalom itt minden kétséget kizárólag: *egészen*. Hangsúlyozása meg is felel e fontosságnak. Ilyen szó sehogy se lehet inchoativum; tehát a zömben kell állnia. De mi csoda ott? Alanyból és állítmányból álló mondatot elemezve, így felelnék rá: *egészen* (távolabbi vonatkozással) az *el-folyt* állítmánynak a meghatározója. Ez a minősítés egyaránt ráillik bármilyen állítmánynyal, tehát a pusztán álló igével szemben is; pl. *egészen kívánja*; és minthogy az accentuálás mozzanataihoz kötve nincs, az accentuált és accentuálatlan állítmány irányában is: *egészen elfolyt*; *egészen elfolyt*; végül szabatosan alkalmazható bármiféle nyomatos fogalomra, akárminő szórendet követő állítmánynyal szemben is; pl. *csendesen elfolyt*; *csak részben folyt el*; *bajosán folyt el*. — A Brassai-féle mondatban szereplő alakok minősítését az nehezíti meg, hogy a szereplősök elválaszthatatlan az accentusétól. De minthogy ezen a körülményen változtatni nem lehet, arra a kérdésre, hogy a zömben álló *egészen* szó mi csoda? azt felelem, hogy: a két részre osztott zömbnek első része. A második részt az *el* jelző alkotja a *folyt* igével együtt.

A természet szerint nyomatos fogalmak másik csoportja a *negatív jelleműeket* (*kérdő, kétk. tag. tiltó* stb.) foglalja magában. Ezek közül csak a kérdő és a tagadó szócskákat tárgyalja Br. De a mit elmond róluk, egészen ráillik az említettem egész csoportra. Ezt mondja: «Ez a kérdő szócska mindig kezdi a mondatot s accentust kap. «*Ki játszik?*» «*Mi csik?*» — Az ige accentuálatlan; a kérdő szócska tehát jelző természetű» (6. §. 211). — A *nem* és *ne* szócskákról is azt mondja, hogy «mindig csak jelzők» (21. §. 391.); ez pedig más szavakkal azt jelenti: hogy «ab ovo»-nyomatos és egyszersmind főaccentusos kifejezések. — A többi *minus*-fogalom is mind ilyen természetű; a miért is erre nézve nincs, úgy hiszem, nézeteltérés közöttünk.

Inchoativum, zöm, egészítvény. A mondatnak ez a három része elég tág arra, hogy bármely szó is beleférjen valamelyikébe. De ez csak úgy lehetséges, ha megszűnik az említettem «állítmányok» és «tagadványok» ridegsége; úgyhogy rájuk illjek a mondás: «*Dum cedo, non frangor*». Egyébiránt a miket ebben a két szakaszban

mondottam, szorosán véve, nem is annyira módosítják, mint inkább bővebben magyarázzák és kifejtik a szóban lévő elveket.

2. §.

«A magy. mondat» című értekezésről. (Folyt.)

Az accentus szerepe a szórendben.

Nem hagyhatom szó nélkül, a mit Br. a hangsúlynak szórendintéző sajátosságairól mond. Munkámnak I. részében tüzetesen tárgyaltam a magyar szórend elmélete kérdését. Befoly-e az accentus az elrakásra? Szabályozza-e a szók rendét? Egyedüli tényező-e a magyar szerkezet kipuhatólásában? E kérdésekre csak azért térek itt vissza, mert Brassainak ide vágó több fontos állítása elkerülhetlenné teszi.

A «Visszapillantás» című 12. §. 1. pontja a következő (270. l.): «A magyar mondatban a szók valódi rende és mondatbeli értéke kipuhatólásának valódi kulcsa az a ccentus. — Láttuk, — így folytatja — «hogya mondatok eddigelé tárgyalt formáiban . . . egy lépést sem tettünk, nem is tehetünk, hogy az accentus ne gyámolított és kalauzolt volna. Láttuk, hogy egy és azon szórendben és azon szavak mondatbeli — nyelvtani — értékét különböző accentuálás különbözőnek mutatja ki.» (a jegyzetben folytatólag): «Mutatja ki» igen is, nem pedig «vezérli», mint Szvorényi írja ime passusában (Ékes szókötés 35. l.): «Nyelvünkben a szórendet közönségesen a támadó eszmék természeti sora, s a hangrend vezérli stb.» — (Ezután ugyan e jegyzetben, a hangrendre vonatkozólag (273. l.): «A másodikat (második vezért) még kevesebb teketóriával leszállítjuk bitorlott polczáról, azt jegyezvén meg, hogy az a c c e n t u s n e m o k, n e m h a t a l o m, h a n e m c s u p a j e l, a m e l y l y e l e g b i z o n y o s e s z m é t, v a g y i n k á b b a m o n d a t e s z m é j é n e k e g y v o n á s á t k i a k a r j u k t ü n t e t n i, m i n t S z i l á g y i k é n t (Szóköt. 50. l.) a kitzőtt zászlóval a vár elfoglalását stb.» — Figyelemre méltó jegyzet ez; mert a mellett, hogy az 1. alatti «állítmány» jelentése iránt legkisebb kétséget sem hagy fenn, szintoly világosan szól az accentus hatása köréről is. De épen ezért megfoghatatlan előttem az e műben többször előforduló kifejezés: «a szórendet szabályozó nyelvtani accen-

tus». Hisz a mi nem «ok», nem «hatalom» és nem «vezérel», az nem is «szabályoz». Ha úgy értelmezzük a «szabályozás»-t: «hogyan az accentus, mint a legislegelő ok és hatalom (vagyis a szók nyelv-tani értéke) parancsainak a végrehajtója szabályozza a szórendet, ennek van értelme. Így szabályozza az óraművet a «regulator»; így az orgonahangok erejét és sokféle modulációját a «register». De a hangsúly ennyit sem eszközöl; mert egyazon accentuálásnak, számtalanszor, különböző elrakás felel meg.

A mely szerkezetben többféle accentuálás lehetséges, ott csakugyan szabályoz az accentus; de mit? Nem a szók rendét szabályozza, hanem a mondat jelentését. Ennek különböző árnyéklatot ad a különböző hangsúlyozás. Mondja is Br., mint láttuk, az 1. pontban: «. . egy és azon szórendben azon szavak mondatbeli — nyelvtani — értékét különböző accentuálás különbözőnek mutatja ki».

A «Visszapillantás» 7. (utolsó) pontja (279. l.) ezt mondja: «Mindezeket az elveket általában a szórend törvényeit csak az élő szóval ejtett mondatokból meríthetni. — Önkényes következés, miután a magyar mondat alkatát csak az accentus nyomán lehet kipuhatólni az accentus az írott beszédben nincs kijelölve». — Már hogyan egyeztessem ezt össze az 1. pont jegyzetének im e berekesztő szavaival: «A hasonlat» (a Szilágyié a zászlóval) még tovább is talál: «valamint némely vár, azért, hogy nem leng fölötté zászló, lehet a zászlót ki nem tűzőnek a birtokában, úgy az írásból is, melyben az accentust nem szoktuk kijelölni, kilátja az olvasó, melyik, vagy melyek a kitüntetendő szavak». Ez csak elég világosan szól. Br. itt magáévá teszi Szilágyinak a Fogarasi elméletét czáfólo hasonlatát; és az idéztem 7. pontot mégis így rekeszti be: «Hogy pedig az élő szóéjtés nem csak itt-ott ad egy-egy hasznos intést, hanem a magyar mondat egész alkatában és mindenütt szabályozó hatalom, arról egész munkám tegyen tanúságot». — A jegyzetben: «nem ok, nem hatalom»; itt meg: «szabályozó hatalom»! — Hát ezek kézzelfogható ellenmondások.

Az 1. pont szerint egyébiránt az accentus nem «szabályozója», csak «kulcsa» a szórendnek. Az okadatolás is csak azt mondja:

«... egy lépést sem tettünk, nem is tehetünk, hogy az accentus ne gyámolított és kalauzolt volna». — Hát az ott tárgyalt formákban egyedül az accentus kalauzolta a szerzőt? Mivé lesz akkor — hogy csak egyet hozzak föl ezúttal — az ő saját kitünő fogása: «a tudottnak és tudandónak a megkülönböztetése,» mint a mely (saját szavai) «a legbiztosabb és pillanatnyira sem tágító vezérünk a magyar mondat szerkezeté megismerésében» —? A közbetett szavak: «mire az accentus képesít» (a megkülönböztetésre), csak az esetre nem lőnének túl a célon, ha az egészet úgy értelmezhetnők, hogy: «(a mire) a föltehető kérdéssel és a többi fontos útmutatóval együtt az accentus is képesít» (a föltehető kérdés, mint a melyben a kérdő szó «eo ipso» hangsúlyos, amúgy is rávezet a megtudandó és így okvetetlen accentuálendő fogalomra). De nem így érti Brassai. Hisz az első pont szerint: az accentus a szórendnek «valódi kulcsa»; a legújabb kijelentés szerint pedig (Budap. Szemle 1884. 89. sz. 294. l.): «a magyarban a szórendnek egyedüli kulcsa a mondat hangnyomatéka». — Ez is, amaz is többet bizonyít a kelletinél, és háttérbe szorítja a magyar szóelrakásnak valódi nyitját.

A Brassai-adta talpraesett tételek egyike szerint: «az eszmék rende a szóknak bizonyos nyelvben szokott rendétől függ.» Nos ez a szokott rend megállapítható-e úgy, hogy az illető alaknak ama bizonyos nyelv törvényeiben gyökeredző nyelvtani szerepét ne vizsgálónk mindenekeelőtt? Br.-nak emé tételéből egyenesen az következik: hogy a magyar szórendezésben egy lépést sem tehetünk, hogy a szók nyelvtani értéke ne kalauzolna. Ezen — ismételve mondom — az illető fogalomnak nem a beszélőre vagy íróra nézve fontos mivolta, hanem az illető kifejezésnek ilyen vagy amolyan grammatikai sajátsága, állása stb. értendő. Csak az ilyen érték-vonta határok közt tüntethetjük ki biztosan ama subjectiv fontosságot; biztosan, vagyis a nyomatosság nemcsak mértékének, hanem minőségének is megfelelő elrakással. — Láttuk az értekezésem I. részében egymással szembeállított példákból, és láttuk az előbbi szakaszban felhozottakból is, hogy a mondatok egyforma accentusával különböző szerkezet járt együtt; mert az egyformán erős accentus különböző minőségű nyomatosságot hangoztatott; ez pedig, a magyar nyelv természete szerint, különböző szórendet kíván.

A szók elhelyezésének egyedüli kulcsa tehát: nyelvtani értékek. A kulcs kezelésének, — mert nem épen egyszerű kulcs ez, — több módja van; és az egymást kiegészítő módok egyike az accentus. Fejtegetéseiben nem is úgy bánik vele Br., mint kulcsesal, hanem úgy tárgyalja, mint a kulcs kezelésének egyik czélszerű módját. Értekezését épen az teszi igen becsessé, hogy megvannak benne azok a többször említettem sikerült útbaigazítások, és a puhatólódásnak biztos eredményre vezető módjai; mégpedig «ad captum» magyarázva. Ezek olvasása közben eszünkbe sem jut az, hogy Br. már «a priori» alárendeli őket a panaceává tett accentusnak. E vizsgáló módok értéke nincsen semmi különleges elmélethez kötve. A legtöbbjét ezért teszem és tehetem magamévá én is, mindamellett, hogy nem a hangsúlyt tartom a magyar szórend kulcsának.

Hiszem és remélem, hogy nem vetik majd szememre a szavakkal való játszadozást. Nem mindegy ám, mit tekintünk fődolognak valamely kérdés fürkészetében. A szórend tanulója a szerint jár helyes, vagy nem helyes úton, a mint a nyelvészettől kijelölt, és egyedül célravezetőnek állított egyik vagy másik esz-közt választja eligazodása nyitjának.

3. §.

«A magy. mondat» cz. értekezéséről. (Folyt.)

A különböző accentusok alkalmazása.

A II. értekezésnek «Az ige accentusa» cz. 12. §-át azon kezdi Br., hogy «kénytelen megmaradni az idegen szóval». Szerinte se a *súly*, *nyomás*, se a *hangemelés* «nem fejezi ki az eszme lényegét». *Hangemelés*-nek azért nem nevezhetni, «mert az accentusnak azt a nemét, a melyről nyelvtanban szó lehet, a hangnak minden zenei emelése, sőt általában zene vagy énekhang nélküli (p. o. susogva) képesek vagyunk megadni». . . . «Nevezetesen a hang eszméjének minden kifejezése maradjon távol tőle stb.» — *Accentus a hang* fogalmának kifejezése nélkül! Hogyan értsem ezt? Hiszen hang nélkül, — bármily minimális legyen is a mértéke — még susogni sem lehet. De a «Budapesti Szemlé»-ben (1884. «Nyelv és irodalom» czimű czikk). Br. maga is már ezzel

a kifejezéssel él: «hangnyomaték» (a mondat hangnyomatéka). Szükségtelenné vált e szerint most már minden további észrevétel. Visszatérek ismét a III. értekezésre («tüzetes rész»), mint a mely részletesen ismerteti az accentus kérdését.

Tehát: hangnyomaték! Ebből, az én felfogásom szerint, az következik, hogy az «elsőrendű accentus» erősebb, hatásosabb hangnyomaték annál, a melyet «másod» vagy általában «alsóbbrendű» accentusnak nevezünk; Az accentus fokának a meghatározása és megjelölése nem különböztetik attól a foktól, a melyet valósággal hangoztatunk. Ezért nevezzük — nevézi most már Br. is a «Budapesti Szemlé»-ben (hol accentusnak, hol) hangnyomatéknak. Például e mondatban (Br. példája. III. értek. 4. §. 5) 205. 1.) *Játszik a gyermek* — mind a két szót egyforma hangemeléssel és erővel ejtjük ki. Nem is lehet másképp; mert ez a forma vagy az általános kérdésre (*Mi történik?*), vagy egyszerre két kérdésre felel meg: *Mi történik?* felelet: *Játszik valaki. Ki játszik?* felelet: *A gyermek játszik*; és így egy mondatban: *Játszik a gyermek*. — Mind a két esetben mind a két fogalom egyaránt ismeretlen, és így egyenlő fontosságú is, nemcsak a kérdezőre, hanem a felelőre nézve is. Ennélfogva a feleletben is egyforma hangsúlyt kíván meg. Ha tehát az accentus csakugyan élőszóval ejtett kifejezője valamely eszme fontosságának, — a minthogy a beszélőre és a hallóra nézve valósággal az, — akkor az idézett mondatban a «gyermek» hangsúlya, a mely épen oly erős, mint a «játszik» igéé, nem lehet «másodrendű» (secundarius accentus), a minek Br. nevezi.

«Igen de ha nem másodrendű, miben különbözik ekkor a «játszik» fő accentusától?» Ezt kérdezheti tőlem Brassai. Felelet: különbözik abban, hogy nem a zömben, hanem az egészítvényben áll. Nem elég ez?! Brassainak, mint látom, nem elég. Ezt mondja: «... az első és fő accentust az ige igényli, mint a mely folyékony (v. ö. $\rho\eta\mu\alpha$) természeténél fogva az újság kifejezésére alkalmasabb, s a leggyakrabbi és rendesebb első formában (a gyermek játszik) magáénak vallja. A nevező csak másodrendű stb.» — Az ige a mondat lelke; a zöm a legfontosabb része. De ez nem lehet alapos ok rá, hogy más alaknak és a mondat más részének az igéével, illetőleg zómével egészen egyenlő hangnyomatékát a másodrendű accentus színvonalára szállítsuk le. — Ugyanez áll a

következő mondatra nézve is: $\overline{esik}$ az $\overline{eső}$. Egyforma itt a hangsúly. Mihelyt akárcsak annyival gyengítjük is az $\overline{eső}$ -n lévő, a mennyi épen szükséges, hogy meg tudja különböztetni a halló az igéjétől, már nem lesz másodrendben accentuált szó, hanem «pure pute» accentuálatlanná válik: $\overline{esik}$ az $\overline{eső}$; vagy, hatósító accentussal: $\overline{esik}$ az $\overline{eső}$!

Én, a ki nem az accentusra alapítom a szórendet, nem szorultam a fő accentusra. Itt azonban számolnom kellvén Br. álláspontjával, nem húnyhatok szemet a fő accentus előtt. — A Br. accentusa, mint látjuk, nem csupán csak hangoztatást jelent, hanem a mondatnak egyik vagy másik részében állást is; ez pedig a hangoztatással épen nem egyazon természetű szerep. Ez nehezíti meg a kérdés tisztába hozatalát. A fő accentus a zömhöz, — a másodrendű az accentuált egészítvényhez kötött hangnyomaték. A «fő accentus» elnevezésének megvan az a jó oldala, hogy szabatosan jeleli mind a hangzást, mind a helyet. Ezt a címet a zöm soha se hazudtolja meg; mert a zömben nem lehet más mint erős accentus; a «másodrendű accentus» címet ellenben meghazudtolja az itt fenforgó esetben az egészítvény. Taglalásom nem is annyira a «fő», mint inkább a «másodrendű accentus» ellen irányul.

A «fő accentus» elnevezés nem zár ki más erős hangnyomatékokot, és csak ezt jelenti: az elsőrendű accentusok legfőbbike, vezére, «*primus inter pares*». De épen ezért tisztán csak fő accentusnak nevezném; nem egyszersmind elsőrendű-nek is; a többi accentust pedig, akármelyik helyen szerepel is, ha erős, «erős»-nek; ha gyenge, «gyengé»-nek, vagy «másod(alsóbb)rendű»-nek nevezném el. Így azután «másodrendű» szabatosan kifejezné az illető fogalmak másodrendű fontosságát, és az ennek megfelelő hangoztatást is, mint a mely valóban gyengébb az itt tárgyalt egészítvény accentusánál, azaz hogy saját szerű modulatiojánál fogva különbözik tőle. (A legközelebbi §-ban ezt példákkal világítom meg).

Háromtagú mondat.

$$4 \left\{ \begin{array}{l} A \overline{tanító} \text{ dicséri a } \overline{gyermeket}. \\ A \overline{gyermeket} \text{ dicséri a } \overline{tanító}. \end{array} \right.$$

Az egészítvény accentusa, Br. szerint, itt csak másodrendű; szerintem elsőrendű.

E mondatok mindegyikében két tudnivaló eszme van. Előadás-beli fontosságuk egyforma; de a szórendben kitüntetett (ige-jelzete) nyomatosság — a magyar nyelv törvénye szerint — csak az egyiknek juthat, t. i. a jelzőnek; pl. (nagyobb világosság kedvéért más igét használok itt): *A tanító oktatja . . .* — Az egészítvényét a hangsúly jelöli: *a gyermeket (nem a gyermek oktatja a tanítót)*. — Ha megfordítom a rendet (*a gyermeket oktatja a tanító*), az előbbi jelző és egészítvény szerepet cserélnek; és ha még egyet fordítok rajta, visszakerül az első szerkezet.

Az egészítvények mindegyike itt egyazon szórendező és accentuáló szabály alá esik; és a mondat mérlegének majd egyik, majd másik serpenyője súlyed ugyan; de a mélységnek egyazon vonalára; ha pedig megáll a mérleg, okvetetlen megtartja az egyensúlyt. — Más példa (igekötös igével, tehát bővített állítmánynyal): *Nem ő győzött le engem, hanem én győztem le őt*; — *Nem engem győzött le ő, hanem őt győztem le én* (egészen más ez, nemde: *Nem ő győzött le engem (hanem Andor). Én győztem le őt, (nem te)*). A mondatok ellentétben állása jobban kiemeli az egészítvények fontosságát; de kitetszik ez az olyan magánálló szerkezetből is mint: *Hát a tanítvány ad leczkét a tanítónak? «Vak vezet a világtalant!»* — Az egészítvénynek a jelzőével egyaránt nyomatosságot itt is épen úgy, mint a Br. mondatában, csupán a hangsúly tünteti ki; de csak úgy, ha merő fictióval le nem szállítjuk színvonaláról, hanem számbaveszszük azt a kiváló tulajdonságát, a melynél fogva sokszor egymaga jelöli a mondat értelmének egy bizonyos vonását.

6. { *Dicséri a tanító a gyermeket.*
Dicséri a gyermeket a tanító.

Ebben két egészítvény van, és — Br. szerint, «a másodrendű accentus után harmadrendű is létezik. Harmadrendűnek csak helyénél fogva nevezük» — mondja Br. — «mert emphasisára nézve nem alább való a másodrendűnél». — Már itt a szerző maga is kimondja, hogy a harmadik helyen álló szót ép oly erősen hangoztatjuk, mint a második helyen állót; mégis harmadrendűnek nevezi; és így az «emphasis»-sal igyekszik kártalanítani az egészítvényeket azért a fukarságért, a melylyel az accentusok tárából

csak másod- és harmadrendűt juttatott nekik. Már ez is mutatja, hogy a zömével való egyforma hangoztatásuk nem kerülte ki a figyelmét. Ő-nála e szerint a «másod- és harmadrendű» accentus csak *helyhez kötött terminologia*; nem czélszerű pedig; mert a hely, — szabatosabban: a mondatnak a része, a melyben áll a szó, (az inchoativumot ide nem értve) nem korlátozhatja a hangsúlyozást. Az accentusnak tehát olyan nevet kell adnunk, a mely az adott esetben valósággal meglévő hangzását tudatja velünk.

4. §.

«A magy. mondat» cz. értekezéséről. (Folyt.)

A különböző accentusok alkalmazása.

Másodrendű accentus az olyan egészítvényeken van mint pl. *Ezzel árthatszám saját ügyednek; (de az enyém nem vallja kárát). Hogyha bééri a főjegyzői állással, (akkor kár feszegetnünk az alispánság kérdését). Ha te elveted az én javaslatomat, (én is elvetem a tiédet).* — Ugyanilyen accentusa van az inchoativumnak is a következőkben: «A bizottság elfogadja a javaslatot; (de a plénum el fogja vetni).» «A mikor én beléptem, (Jancsi már nem volt ott).» Különbözik ettől az én szón lévő erős nyomaték (a Brassai-féle fő accentus) im e mondatban: «Most én lépek (be) a körbe».

Az accentuálás nem mindig fedezi az illető fogalom fontosságának a mértékét; és ez igen természetes: a beszéd nem ének, a melynek minden egyes hangját a hangoló villa szabályozza. A följebb elősorolt példákban a lehetőségig egy nyomon jár a hang a fogalom jelentőségével, valamint a következőkben is: *Igy meg nem lövöd a vadat. Erre ki nem viziték ezt az almáriomot. Az be nem megy oda a világért se!* — Br. így accentuál (Káldi fordít.): *Fejét föl ne fődözze; ruháit meg ne szaggassa* stb. — Mondja ezután: «Ellenem vethetné valaki, hogy nem jól accentuálok, mert mondják így is: «fel ne, meg ne, bé ne, el nem». Mondják biz azt igen rosszúl; mert 1. a tiltásban, tagadásban a főhatározók a nem és

ne, és így ezeket kell jelzőkké tenni s accentuálni; a jelző előtti szavak pedig okvetetlenül az inchoativumhoz tartoznak stb. (III. érték. 98. jegyzet. 360. 361. l.) — Okoskodása kifogástalan; de túlmegy a határon; mert kivételt nem tűrő szabálylyá teszi azt, a minek számtalanszor ellene szól a gyakorlat, az élet. Már a mit a magyarságnak apraja, nagyja közönségesen így ejt ki: *be ne, ki nem* stb., az nincs rosszul accentuálva. Magát a nyelvet és ennek birodalmában az általánosan elterjedt szokást nem korrigálhatjuk.

Megjegyzem, hogy az effélének: *az be nem megy oda; mi u eg nem oldjuk ezt a kérdést; ki ne vedd, ha mondom!; vissza ne hozd!* nagyon is meg van a maga jogosultsága. Fokozása ez a tagadásnak és tiltásnak. A rendes forma ez: *nem megy be; nem oldjuk meg; ne vedd ki; ne hozd vissza.* Amaz pedig a rendkívüli. A beszélő ott a tagadás és tiltás körén belül a *be, meg, ki* stb. határozók-jelölte fogalmakat emeli ki különösen, mégpedig a szórendet is visszafordítván. (A parancsoló módban is épen így váltakozik ez a két forma: *vedd ki*, és: *kividd! tedd meg*, és: *mégtedd!*) — Más ez például: *Az ajtóban állva, néztem; de be nem mentem. Kialts le neki, de le ne menj!* — Ezzel egybehangzanak a Br. példái a már idéztem jegyzetben: *Meszszebb ne mennyetek; . . . tovább ne maradjatok. Semmi abban veggelig ne maradjon.*

A következőkben nem a valóban fontos eszmén van a hangsúly: *Azt mondd, kiment; kilökték pedig.* Kétségtelen, hogy a nyomatosságot itt csak az ige accentuálása fejezné ki híven és pontosan: *kiment . . . kilökték.* Emphasissal mondhatjuk így is; de a másik a szokottabb accentuálás. — Legnehezebb a különböztetés ott, a hol különböző jelentőségű fogalmak találkoznak egy és azon mondatban; pl. *Mindig engem szídnak. Ilyenkor is megfenyítik (a helyett, hogy szép szóval oktatnák).* — A *mindig* és *ilyenkor* szókat itt erősebb hangemeléssel ejtjük ki, mint ezeket: *engem* és *megfenyítik*; pedig emezek jelölnek fontosabb eszméket. Az utóbbiakat a hangnak nem is annyira emelésével, mint inkább erős megütésével nyomosítjuk. — *Az inas a postára ment, a pénzes levéllel.* Az egészítvény (itt csak utólag magyarázó része a mondatnak, voltaképen külön mon-

datnak a kezdete: *a p̄nzes levéllel ment oda*) szintoly erős hangsúlyt kap, mint a mindenestre fontosabb zöm. Oka egyszerű: Lehetetlen oly változatossá tenni a hangot, hogy minden egyes esetben pontosan jelölje az illető fogalom jelentőségének a fokát.

5. §.

«A magyar mondat» cz. értekezésről. (Vége.)

A nyomatos (accentuált) állitmány helye.

A Brassaitól felhozott példák sorában olyan elrakásra is akadtam; a melyet nem javallhatok. — Kettőnél több tagú mondatban, a mint már említettem, nem tanácsos, végül tenni a nyomosított állitmányt. Kivételkép megtörténhetik ez akárhányszor; hisz «egyszer pokolban is esik vásár»; — de a kivételek közé, nézetem szerint, nem tartozik az olyan mondat, mint ez: *A tanító a gyermekeket dicséri* (III. ért. 11. §. 265). Nem magyaros szórendezés ez, akár elszigeteltnek tekintjük a mondatot, akár mással egybesorozottnak. Mennyivel magyarosabb ez: *A tanító dicséri a gyermeket*; vagy: *A tanító dicséri (a gyermeket)*; a *pap* ellenben *kügyöt-békát kiált rá*. Bármikép vessük is egybe más mondatokkal, egyik esetben sem szükséges, az úgyis «ismert» *gyermek*-et második inchoativummá tennünk.

Ilyen ez is: 1. *Hármat a halottnak h̄arangoznak (a halottnak h̄ármát h̄arangoznak. 293. 294.)*. Maga Br. is ezt mondja róla: «A halló és olvasó mindjárt sejtí, hogy itt valami nincs a maga rendén». — Hát «nincs» valóban; és a Brassai-módosította szerkezetek sem teszik jóvá; pl. («határozatlanná tevén mind a két tagot») így: «*halottnak h̄ármát h̄arangoznak (élőnek nem szoktak)*»; vagy (mind a kettőt határozottá téve) így: «*a halottnak a harmadikat h̄arangozzák*; vagy: . . . *a h̄ármát elh̄arangozták*». Csak a harmadik igazítás, — szintén a Brassaié — kifogástalan; t. i. ha az inchoativum egyik tagját a mondatzömbe teszszük: «*a halottnak h̄ármát h̄arangoznak,*» mint az eredeti dalban van rendezve és accentuálva.

Hibás accentuálás — ím e szabatosan végbevitt után: *tegnap esett az eső* — a következő is: «*az eső tegnap esett*» (299). Erre is azt

mondja Br.: «Az első természetesen jobb, mert a kellő súlygyen meg levén tartva benne, harmoniásabb». — Én-szerintem az első (itt nem a comparativus, hanem a positivus fejezi ki a valót) nem «jobb», hanem «jó», az «egyedül jó»; a második pedig «nem jó». Hisz épen az a baja, hogy nem harmoniás; a mire pedig nagyon ügyel magyar nyelvünk alkotó szelleme. Ez a hangsúlyozás csak rendkívüli esetben állhatna meg talán; így például: («*Hisz tegnap is esett az eső; mégsem tett kárt*») — «*Jó, jó: az eső tegnap esett; de most szakad.*» Hát ez megjárja hűmoros beszédnek, a melyben a fődolog az, a mit a német «Knalleffekt»-nek nevez; de még ezt a hatást is csak úgy biztosítaná a magyaros szórend, így: «*Tegnap esett; de most szakad (az eső).*» — Helyesen jegyzi meg Brassai a következő mondatokról: «*Pista tegnap részezen jött haza a vacsoráról.* — Illően kiegyenlített mondat. — *Pista tegnap a vacs. haza részezen jött.* Nagy feneket kerítő mondat. *Részezen jött haza Pista tegnap a vacsoráról.* Pongyola mondat» (306). Egyetértek vele, és azt adom hozzá, hogy az utolsó mondat, — a pongyola — mégis jobb a másodiknál, a melynek a sok inchoativum nagy feneket kerít. Ettől idegenkedik az ép nyelvérzék a leghatározottalban; még a legrövidebb mondatban sem kedveli, úgyhogy, mint láttuk, a kéttagu inchoativumot is csak «cum grano salis» alkalmazva tűri meg; sőt annyira állitmány-sürgető a magyar mondat, hogy sokszor még a kéttagu is az állitmányt bocsátja előre (az accentuáltat; mert itt leginkább erről volt a szó); pl. *bíz*ik benned; *játsz*ottam vele; *nagyít*tja a dolgot. — Háromtagú mondatok: *kifut*ott az *útcz*ára; *lees*ett a *fár*ól; *kiugr*ik az *ablak*on nem pedig: az *útcz*ára *kifut*ott; a *fár*ól *lees*ett; az *ablak*on *kiugr*ik.

Már az eFéle (magyar) mondatokból is kitetszik a magyar és más, például a német elrakás és hangsúlyozás közötti különbség; leginkább ott, a hol a német a segédigét használja; pl. *du hast die Sache verfehlt: elhibáztad a dolgot; er ist auf den Baum*

hinauf geklettert: *felmászott a fára.* — De különben is nagy az eltérés; pl. (német segédige nélkül): *Er springt zum Fenster hinaus*: *küugrik az áblakon.* *)

A szabály, a melyre itt hivatkozom, Brassainak ide vonatkozó fejtegetésein alapszik. A «kellően kiegyenlített» mondatra valló példa az 8 példája. Kivételt ez alól csupán a nagy hatásra számító beszéd, a meglepő fordulat tehet; pl. Brassai mondata (296.): *A gyávaság a becsületnek árt* — csak ilyenformán állhatna meg: *A gyávaság a becsületnek árt; a testi épségnek használhat.* Nem szükség mondanom, hogy még az ilyen eset is nagy óvatosságot kíván. — Az itt előadottak, mint mondtam, az accentuált igére, illetőleg állitmány-egészítőre vonatkoznak; a mikor t. i. nincs másféle, különösen kiemelt fogalom a mondatban. Az accentuálatlan állitmány könnyebben tűr több inchoativumot, és örömeztőbb hátrál nyomosítottjával együtt. De támadhat azért, hamindjárt ritkábban, ilyenkor is nagy feneket kerítő mondat. Például a már idéztem szabatos szerkezetnek (*Pista tegn. rész. jött h. a vacsoráról*) ilyenén módosulása: *P. t. a vacs. rész. jött haza.* Már ez nem egészen kifogástalan.

Nem ok nélkül szoltam ez alkalómmal is az igének hátrátolása ellen. A mondatnak egész valóját megtámadó, és szórendünknek oly általánososan elterjedt kórsága ez, a mely ma már

*) «*Eine Frau, die zum Fenster hinausspringt*» (egy vígjáték címe). Ezt így fordították le magyarra: «*Egy nő, a ki az ablakon küugrik.*» — Hibás rend ez. Az accentuálás sehogy se teheti jóvá: *a ki az áblakon küugrik* — ez teljes lehetetlen; *a ki az áblakon ugrik ki* — ez hibátlan beszéd; de itt úgy hangzik, mintha akadna olyan nő is, a ki más nyíláson át ugrik ki a házból. Nagyon izgatottan mondhatja ugyan valaki: «*Ne közeledjetez hozzám; mert az áblakon ugrom ki mindjárt.*» De ez egészen más eset. Ha pedig ad normam: *éjjel dözsöl, nappal alszik* stb. a hátul álló állitmány a hangsúlyos tag, így: *az áblakon küugrik*; vagy akár egyforma hangsúlylyal is; *az áblakon küugrik*, — akkor azt vélhetné a halló, hogy van olyan teremtés is, a ki beugrik vagy bemászik az ablakon. A szabályos rend és accentuálás csak ez lehet: «*Egy nő, a ki küugrik az áblakon.*»

sokaknak föl sem is tűnik. Pedig a kinek a nyelvérzékét még az ilyen elrakás sem bántja, attól alig várható, hogy a sokkal fogasabb és kényesebb mozzanatokot fogja föl kellően. Egész tisztelettel ismétlem tehát figyelmeztető szavaimat: Előbbre az igével!

Ezek voltak észrevételeim Brassainak a szórend és hangsúly kérdését tárgyazó fejtegetéseire. E mellett rámutattam az e műben különösen kimagasló elvek és magyarázatok fontosságára is. Ráműtattam a lehetőségig; nagyrészt már a szórendi taglalásokat kivonatossan ismertető I. r. 5. §-ában. E terjedelmes munkának, — akár czáfólolag, akár javallólag — még több részletébe bocsátkoznom lehetetlen. Saját dolgozatom befejezésének a szempontja is arra int, hogy a bírálatot hosszabbra ne nyújtsam.

Brassai, mindamellett is, hogy nem ott keresi a magyar elrakás kulcsát, a hol az én felfogásom szerint keresendő, tetteleg az utóbbival nyitogatja a szórend várának a kapuit. Ezért is találkozunk ily gyakran, — hogy ne mondjam többnyire — az eredmények kimutatása terén. Fentartom e szerint a munkájáról már ezelőtt mondottakat, vagyis azt, hogy messzeterjedő világot vet a magyar szórend kérdésére minden olyan esetben, a melyet tüzetesen vizsgál és magyaráz. Az olyan esetekben t. i., a melyek az accentust az illető fogalmak jelentős voltával egybehangzóan működve tüntetik föl, részletekbe hatólag, sok sajtószerű jelenséget fölfejtve, sok igazságot napfényre hozva folynak ott a taglalások; úgyhogy, a ki a gyakori kitérések miatt, — a melyek egyébiránt szintén becsesek, — türelmét nem veszi, az szépen eligazodik az egyes formák vizsgálására kijelölt ösvényen, és sokat tanulhat e nagybecsű munkából.

Hátra van még a következő kérdés: A Brassai-szerinti mondatnak szélesb alapra állításával, úgy a mint e bírálatban megkísértettem, megoldottnak tartom-e a magyar szórend elmélete kérdését? Felelet: igen; annyiban tudnillik, a mennyiben így már egész terjedelmében tárgyalható az elrakás kérdése. Csakhogy az így kibővült mondatban az accentus, tetemesen módosított szerepében, nem a Br. accentusa többé. A természet szerint nyomatos, és az is-kapcsolta fogalmak egész rajának a mondatba való be-

jutása egyértelmű az alakok különböző nyelvtani értékének, mint első sorban döntő tényezőnek érvényrejutásával; úgyhogy most már itt is ez lett a szórend vizsgálatának a súlypontja.

Az accentus így is nagy szerepet visz, és az értelemárnyéklatok jelölésében a szórendnek mindig pótolhatatlan társa és kiegészítője; de nem szabályozója, alapja, kulcsa. Az én mondatomban nincs *fő accentus*. Számos alaknak a fő accentussal fölértő hangnyomatékával egészen más sorakozás jár, mint az, a melyet a főaccentusos kifejezés eszközöl. Az én mondatomban — a többi közt ezért is — szórend-adta *elsőrendű* vagy *fő nyomaték* szerepel. Egyszer mindenkorra megállapodott, és így szemmelátható s kézzelfogható forma ez, a melyet különbözően felfogni (percipiálni) nem lehet; a miért is sokkal biztosabb támasz a halló érzék működése körébe eső hangnyomatéknál.

A szórendezés alapja kérdésében annyira eltér mindkettőnk felfogása és eszméink menete, hogy habár magamévá teszek is nem egyet a Br. dolgozatában kifejtett elvek közül, és azon elvek szerint taglalok is nem egy mozzanatot, az elrakás fejtegetése módjára nézve ezután is teljes szabadságot tartok fenn magamnak. Az értekezésem egész folyamatában előadottakból különben is természetszerűen következik, hogy a meggyőződéseim szerint egyedül helyes elméletet véglegesen kifejtő II. fejezetben saját álláspontomnak minden irányban megfelelő módot és rendszert kell követnem.

II. FEJEZET.

6. §.

A bővebb taglalások befejezéséül szükségesnek tartom, megjegyzéseim tárgyává tenni két nyelvészársamnak egyik-másik állítását.

Brassai a III. értekezése 12. §-ához való (50) jegyzetben különös figyelemre méltó észrevételeket tesz több syntaxisnak szórend-tárgyaló cikkeire (273—278. l.). — Ha nem osztozom is abban a véleményében, hogy a «a többi nyelvészek a Fogarasi felfedezését egy teknősbéka nyommal sem vitték odébb,» készségesen elismerem, hogy amaz észrevételeinek nagy része alapos.

Egyetértek vele különösen abban, — a mit a jegyzet végén, Szvorényi szabályai bírálatában a hangsúlyról mond, — hogy «a mely pillanatban kiküszöbölnök a szórend tárgyalásából, legott összeomlanék minden rendszere stb.» — A hangnyomatékra és módosulásaira rá kell ám mutatni mentül gyakrabban. E nélkül az elrakás szabályainak sikeres tárgyalásáról szó sem lehet.

De nem tehetem magamévá Brassai jegyzetének azt a tételét, mely szerint: «ő és talán minden ember a kiemelést, hangsúlyt, nyomosítást mind azon jelentésűeknek, az *accentus* vagy *accen-tuálás* fogalmait magyarítani próbálgató kifejezéseknek tartják» (277. l.). — Szerintem az általános értelmű «nyomosítás»-tól, — a melynek többféle módja és foka van, — nagyban eltér a különleges értelmű «különös kiemelés»; mert egészen másfajta, és a szokottnál erősebb nyomosítás. Szintűgy különbözik a generikus jelentésű «hangsúlyozás»-tól is, nem is említve azt, hogy az utóbbi, szószerinti értelemben véve, csakis az élőbeszédre alkalmazható, és csak átvitt értelemben használva cserélhető fel a más kettővel. Bizony nem azon jelentésű ez a három kifejezés, és nagyon is szükséges megkülönböztetni. Mint rokonértelmű kifejezések sokszor állhatnak ugyan egymás helyett; de igen gyakran nem lehet fölcserélni egymással.

Brassai ugyanabban a jegyzetben és 277. lapon 3. alatt azt jegyzi meg közbevetőleg, hogy olyan magyar mondat, a melyben «egy fogalom sincs kiemelve, nem létez». — Ha «kiemelve» annyi mint «nyomosítva», akkor igaza van az értekezőnek. Ámde Szvorényi az ő nyelvtana 385. §-ában «különösen kiemelt» fogalmakról szól. E műszónál plane nem szabad kihagyni a «különösen» határozót. — A szórend tárgyalásánál kiinduló pontnak olyan mozzanatot kell választanunk, a mely a nyelvbeli közlekedésben a legszokottabb. Nyelvtaníróink nagyobb része ilyen mondatokból indul ki. A Brassai-féle (inchoativumos) első forma is ilyen (*a gyermek játszik*). Mondja is róla, hogy: «a leggyakrabbi és rendesebb első forma»; — hogy: «az egyszerű állító mondatnak első és legközönségesebb formája» (III. érték. 205., 213. l.). — Ebben tehát egyek vagyunk.

Minthogy ez: *a gyermek játszik* a rendes forma, okvetetlen különbözik tőle ím ez a kettő: *játszik a gyermek*, és: *a gyermek*

játszik, mégpedig abban, hogy a hangsúly az egyikben helyet, a másikban (a helylyel együtt) fogalmat cserélt, és ezzel mind a két esetben növeli a mondat nyomatosságát. Az ilyen mondatok tehát, szerintem, nyomatosak. Ezt helyteleníti Br. — A «Budapesti Szemlé»-nek 1884. májusi füzetében ugyanis («Nyelv és irodalom.» Jegyzések. 6.) — 304. l.) az én cikksorozatomból idézvé, és megrován a következő osztályozást: a) *rendes mondat*; b) *nyomosító mondat*, — e szavakon végzi a jegyzetet: «Szeretném hallani, mikép mond ki maga az osztályozó is, bár egyetlen egy magyar mondatot, legalább is egy «nyomosított» vagy «hangsúlyozott» (a különbséget nem értem) szó nélkül!»

Hát épen úgy mondhatná valaki: «Beh furcsa különböztetés ez: «személyvonal» és «gyorsvonal»! Képzhető-e bármiféle vonal a gyorsaságnak legalább is ilyen vagy amolyan mértéke nélkül?» — E nélkül csakugyan nem képzhető; de gyorsaságának az a bizonyos mértéke még nem teszi úgynevezett «gyorsvonattá». — Változatos szórendünkkel a legtöbb esetben együttjár a mondat nyomatos voltának fokkonkinti növekedése. Ha nem helyes a «nyomosító» vagy «nyomatos» elnevezés, akkor mi nevet adjunk az olyan mondat-formának, a melyet épen erősebb nyomatossága választ el a legközönségesebb első formától?

Simon yi Zsigmond, «A magyar kötőszók» című pályaművében szintűgy hibáztatja a mondatok ilyenféle osztályozását; de csak annyit mond róla: hogy az egyenes és fordított szórend, valamint az értelmező (nem értesítő, mint ő nevezi) és nyomosító mondat-féle «elmélet» «a német szórendi szabályokat másolja». (I. köt. «Az is szórendje.» 32. l.) — Megjegyzem, hogy a másolás nem baj, ha czélszerűnek bizonyul be; és kérdem egyúttal: mit másolhatna a magyar elrakás a némettől, mikor ennek a kettőnek alig van érintkező pontja? — Azt sem mondja tisztelt nyelvész-társam: miért hibás a kérdéses osztályozás? Csak annyit jegyez meg ott, hogy «a magyar mondat egészen természetesen három részre oszlik: egy *előkészítő részre*, egy *hangsúlyos részre* s egy *utólagos kiegészítő részre*. (Brassai elnevezései: *inchoativum, mondatzöm, egészítmény.*)»

Ismétlem, a mit már a maga helyén kijelentettem, hogy a mondatnak ez a berendezése célravezető. Csak azt nem értem, hogy ennek a részekre osztásnak hol és mivel állná útját a köz-

tünk vitás különböztetés? Aztán: az a részekre osztás annyira megfelel-e minden követelménynek, hogy immár szükségtelenné vált a mondatoknak, különböző természetök szerinti osztályozása? Abból, hogy valamely épületnek van előcsarnoka; belső (fő) lakrésze és kiegészítő helyisége, még nem tudjuk meg se az építésmódját, se rendeltségét, se azt, hogy kik lakják? Pedig mindezt tudnunk kell, ha helyes ítéletet akarunk alkotni róla.

Az itt felhozottakkal csak azt iparkodtam kimutatni, hogy a szóban forgó mondatkülönböztetés alapos kifogás alá nem eshetik. Hogy mit és mennyit tartok fenn most abból, a mit a mondatok minősítéséről korábban írt czikkeimben adtam elő, ki fog világlani az itt következő szakaszból.

7. §.

Ez a szakasz dolgozatomnak befejező részét foglalja magában. Itt már röviden, minden bővebb magyarázat és okadatolás nélkül ismertetem a magyar szórend elméletét és alapvonásait; dióhéjba szorítván összes taglalásaim főbb tételeit, és úgy vázolván a szórendet, mintha mindaz, a mit eddig mondtam, ismeretlen volna az olvasó előtt. Lesz itt tehát egész sora az ismétléseknek. De nem járhatok el másképen, ha azt akarom elérni, hogy a tisztelt olvasó itt, a munka befejező részében, hosszas fejtegetésektől háborítatlanul ismerkedjék meg szórendezésünk lényegével és főbb mozzanataival. Búvárkodásom eredményét a következő pontokba foglalom össze:

A szórend magyarázata.

1. A magyar szórend: a szavaknak nyelvünk törvényei szerinti elrakása. A mondat szerkezete csak úgy lehet magyaros, ha a szók a nyelv természetének megfelelő módon sorakoznak benne; pl. *A bátyám megteszi neked ezt a szolgálatot.* Ez magyaros elrakás; a következő nem az: *A bátyám neked ezt a szolgálatot megteszi.*

A szórendezés feladata.

2. A szórendezés feladata többféle. A különböző elrakás ugyanis: *a)* egybekapcsolja, illetőleg a mondat céljának megfelelő viszonyba állítja a fogalmakat, és ez által a mondatokat is; *b)* tudatja a mondat értelmének különböző árnyéklatait; *c)* eleget tesz a kötött forma és ékes-szólás követelményeinek, sőt nem ritkán a közönséges beszédben érvényre jutó *emphasis*nak is; de csak úgy, ha mindezzel az *a)* és *b)* alatti feladatokba nem ütközik. — Példák:

a) Fogalmak, illetőleg mondatok egybekötése. «A vendégszerető magyar *jó szívvel* látja házában az utasokat, (*a kik* betérnek hozzá látogatóba); — és: «A ... látja az utasokat házában, (*a hol* mindig tárva a kapu stb.).» (Gyergyai példái. «A magy. ny. sajtáságáról» 107. l.). — *Pistának a búzáját*, — *Jancsinak a szénáját* gyújtották fel; — és: *Búzáját Pistának*, — *szénáját Jancsinak* gy. fel. — Az utóbbi mondatpárban más-más az árnyéklat és a mondatok kapcsolata is, a szerint, a mint a tulajdonító-ragos szó megelőzi, vagy követi a birtokszót.

b) Értelémárnyéklatok jelölése. Ma *meghálunk Vácson*. Ma *Vácson* hálunk meg. *Ma* hálunk meg *Vácson*. — *Vácson* hálunk ma meg. *Meghálunk* ma *Vácson*. — Az *egészet* fölfedezte. (Dehogyan hallgatott): *fölfedezte* az *egészet*. — *Mindent* *nem* mondok el. (Szólok); de *mindent* *el* nem mondok ám! *Nem* *mindent* mondok el, (csak a legszükségesebbet).

c) (A birtokszó elül.)

Most *lángjában* *fájdalmának*
Egymásután *hervadának*. (Frangepán Erzs. —
Kisfaludy Sándor.)

(A szók erős szétválasztása.)

El *kivánom* arany lanton
E *vidülést* *dallani*. (A tavasz. — Csokonai.)

(Inverziók.)

Távol *egy sír keresztére*
 Hogy *tűzhessék* hív emléket; e h. *hogy ... keresztére tűzhessék* stb. (Harczdi. — Kölcsey.)

Megmérgesítve látja
 Létét, *balsors kit ér*; e h. *kit balsors ér.* (Az ifjú. — Kölcsey.)

Példa prózában: «s csak gonosz tetteik által *húzák* a jól érdemlett büntetést *magokra*» (e helyett: *húzák magokra* stb. (A ferrói szent fa. — Kölcsey.)

«(Annyit tudunk, hogy a latin betűket használjuk), s ezeknek összerakásával *fejezzük jól-rosszul ki* azon hangokat stb.» (Hunf. Pál. «A jelen és jövőnd.» Nyv. VIII. 101.)

A közönséges beszédben sem ritka a szóknak olyan erősebb elváltatása, mint: *Holnap* jövök vissza *csupán*. Csak egyszer *jajdult* isten-igazába *fel*. Nagy ihatnékja volt *pedig* (e h.: *pedig* nagy ihatn. volt). *Meg fogod* te ezt még keservesen *bánni*. *Ölcső képet* ha akarsz venni stb., e h. *Ha ölcső képet* akarsz venni.

A szók nyelvtani értéke.

3. A szók rendét mindenekelőtt nyelvtani értékek határozza meg; a nyelvtani érték-szabta határok közt azonban az illető fogalomnak beszédbeli fontossága foly be az elrakásra.

Valamely szónak, vagy több szóból álló kifejezésnek a nyelvtani értéke annyi mint: beszédrészbeli minősége (név, névelő, mutató névmás, határozó stb.); jelentése (állító, kérdő, tagadó stb.); a mondatban állása (meghatározottan, vagy határozatlanul szereplése; vagy: más szóhoz való viszonya, akár azon, akár más mondatban). — E különböző szerepek szerint szórendi szerepe is különböző.

A fogalomnak *beszédbeli fontosságán* az a jelentősége értendő, a melyre a beszélő vagy író leginkább, — gyakran kizárólag — irányozza a hallónak, vagy olvasónak a figyelmét. Csak miután már meg van állapítva az illető alaknak a nyelvtani értéke, és

csak ha ez úgy hozza magával, — juthat érvényre, mint szórend-intéző tényező, az ilyen alaktól jelölt fogalomnak ama mindig csak subjectíve értendő fontossága; és ekkor a szokottól, rendestől eltérő, különleges szerkezet juttatja kifejezésre a fogalomnak szóban forgó jelentőségét. A szerkezetnek ez a változó alakulása, a mely a magyar mondatot két nagy csoportra osztja, az ige nyomosító erején sarkallik.

A mikor a fogalomnak beszédbeli fontossága foly be az elrakásra, a hangsúly (a mondat accentusa), a szórenddel együttműködve tudatja az értelemárnyéklatot; pl. *Endre meg-támadta. Endre támadta meg.* A fogalmak fontosságát és a mondat jelentését itt mind a hangsúly jelzi, mind a szórend. Igen gyakran azonban csakis a különböző helyen és módon végbemenő hangsúlyozás tudatja a különböző árnyéklatokat; pl. *Vilmos bántott engemet. Vilmos bántott engemet. Vilmos bántott engemet;* (nem én bántottam őt).

A szórend és a hangsúly e szerint egyazon célnak szolgáló egyenrangú tényezők. Közös feladatuk: könnyen érthetővé tenni a mondat jelentése árnyéklatait. A finomabb árnyéklatok jelölésével, — a melyre a pusztá elrakás gyakran elégtelen — a hangnyomaték tesz különös szolgálatot a nyelvheli közlekedésnek. A szórend működésének eme kiegészítőjét tehát perczig sem szabad figyelmen kívül hagyni. Másrészről azonban szerepének a korlátait sem szabad szem elől téveszteni; mert a hangsúly, az ő mozgékonyságában sokszor nem azon a helyen, vagy nem azon a fogalmon állapodik meg, a melyiken kellene. Így támadnak aztán olyan mondatok, mint a következő: «*hogy már a polgárság is a muszkabarátokat agyonveri*; e helyett: ... *a polgárság is agyonveri a muszkabarátokat.* — Az állítmány itt csak hangsúly nélkül és fordított rendben állhatna szabályosan legvégül, így: «*a polgárság is a muszkabarátokat veri agyon*; csakhogy az itt idézett mondatnak, szemben az előzményekkel, nem ez az értelme.

Az itt előadottakhoz hozzájárul az a nyelvtény, mely szerint a szórend-adta nyomosítás számtalanszor nem jár egy nyomon az accentussal; a mi szintén hibás rendezésre ad alkalmat; pl. *válthatatlanul függ össze*; e h. *válthatatlanul összefügg*; «*de megdöb-*

benésüket is fejezik ki»; e h. megd. is kifejezik; «melyre minden erőt kell fordítani»; e h.: rá kell fordítani. — Már ez egypár példa is mutatja, hogy a hangnyomaték félrevezet bennünket az elrakásban. Ezért kell első sorban a szók nyelvtani értékére ügyelnünk. Ez és nem más a szórend-intéző hatalom. Ez parancsol mind a szórendnek, mind a hangsúllynak.

Az elrakás műszavai.

4. A rokonértelmű műszavak sokszor állhatnak egymás helyett; de minthogy nem azonjelentésűek, nem mindig cserélhetni föl egymással. Meg kell tehát határozni szorosán vett értelmöket. «Fogalmat» jelel minden nyelvtani alak, a legkisebb szótól fel a legnagyobb szócsoporthoz. Nyomatosságuk egyazon fő törvény szerint érvényesül; pl. *még-várom*; *ki-viszed*; *le-mond*; *itt van*; *oda vágyik* stb. — *Abból a biztosan kalauzoló elvből (indul ki).* Ez a, tágabb érteleml en vett határozóvá összecsoportosult öt szó, az állitmánynyal szemben, egységes fogalmat tesz ki. Jelentőségére máris rámutat a legelül álló, hangsúlyos «abból» szó. — *Csak az ilyen záradékkal ellátott felhatalmazás előmutatója (veheti fel a pénzt).* Ezt a, még több szóval jelölt fogalmat legitt az előtte álló «csak» nyomosítja; az utána accentuálatlanul sorakozó állitmány pedig, — épen úgy, mint a fentebbi mondatban, — fordított szerkezettel tünteti ki nyomatos mivoltát. Csak így van minden körülmények közt szabatos értelme ennek, a taglások folyamában gyakran előfordulandó kifejezésnek: «nyomosított («nyomatos», «hangsúlyos») fogalom»; valamint annak a magyarázatnak is, mely szerint: az ilyen fogalom «közvetlenül» és «accentuáltan» előzi meg az igét. Ugyanez áll a (nyelvtani) «alak» és «kifejezés» szókra nézve is. E magyarázat után ott is eligazodik majd az olvasó, a hol, például, szó talál állni fogalom helyett.

Nyomosít (nyomossá, nyomatossá tesz) a beszélő vagy író egyénre is, a nyelvtani alakra is egyaránt alkalmazható; vannak, tudvalévőleg, *nyomosító szók* is. — *Nyomatos (nyomos)* annyi mint: *nyomosított* (ha mindjárt magától is az); innen: *nyomatosság (nyomosság)*. Ez a műszó az alak jelentőségét még csak mint tulajdonságot fejezi ki; különbözik tőle e szerint a *nyomaték*, mint

ama tulajdonságnak már a szók sorakozásában fogantatba ment jelzése;*) és így: *fő nyomaték (ige-adta v. jelezte nyomaték)* annyi mint a kiváló, az elsőrendű jelentőség, ugyancsak a szerkezet útján jelezve. — Végül: *különös kiemelés*: a fő nyomatéknak egy különleges mozzanata; innen: *különösen kiemelt fogalom*. — Van még: *rendszerinti (rendes v. elsőfokú)*, — és *rendkívüli (kivételes v. másodfokú) nyomosítás*. Az utóbbi — legalább a legtöbb esetben — fokozott nyomatosságot ad a fogalomnak, és ezzel együtt az egész mondatnak is.

Az ige nyomosító ereje.

5. Ez a kifejezés: «ige-adta v. jelezte nyomaték» már magában véve is arra mutat, hogy valamely fogalomnak másod- vagy elsőbrendű jelentőségét nem az ige, hanem az elrakásnak több másféle mozzanata tünteti föl. A másod-nyomatosságú alak soha se szerepelhet magára; mert a mondatnak létföltétele abban áll, hogy vagy nyomosított állítmány, vagy más kiváló fontosságú alak álljon benne.

A nyomosító szók között a határozott módú ige a magyar szórendben a leghatásosabban működő nyelvtani alak. A mikor nem maga nyomatos tagja a mondatnak, mindig az őt közvetlen megelőző fogalomra teszi át természetes súlyát, — az olyanra t. i., a mely elfogadja, vagy megkívánja az ige-adta nyomatéket —; accentuálatlanul állván utána, és ha bővített állítmánykép működik, hátravetvén kiegészítőjét. Névi állítmányban a jelentő mód jelen idejebeli harmadik személyű *van, vannak* szók mindannyiszor elhallgatva lappangnak az accentuált kifejezés után; pl. *A három gyöngélgedik*. Itt az ige a nyomatos alak. — *A három gyöngélgedik*. Itt az ige-előtti szó az. — *Kálmán utazott el* (hátravetett kiegészítő). — *Kálmán beteg* (lappangó *van*: *Kálmán (van) beteg*; — más módban és időben: *Kálmán volt beteg*).

Az, hogy a hangsúlyozatlan ige nyomban követi a hangsúlyos fogalmat; szószerint csak a legtöbb esetre értendő. Az ettől

---

*) Mint a súlymérésnél: az úgynevezett «súly» serpenyőbe vetésének az eredménye.

való eltérés kitűnt már a 2. pont c) alatti példák néhányából (*balsors kit ér*, e h. *kit balsors ér*). Van erre olyan eset is, a melyben az ige-nyomosította alak elhallgatva lappang; pl. *Csak ha kezembem lesz a pénz, adom át a telket*; azaz: *csak akkor adom át*; — vagy a hol a mondatkapcsoló is választja el az igét a nyomatos alaktól; pl. (*A kávéházban találkoztak*); *ott is vesztek össze*; *nem én-nálam* (is nélkül: *ott vesztek össze*).

A hangsúly.

6. A hangsúly az illető fogalom jelentőségének előbeszédben való kifejezője. A «hangsúlyozás (a «súly» szót meghazudtolva) a hangnak emelésében áll. Van «szóbeli» és «mondatbeli» hangnyomaték. A szórendezésben csak az utóbbi jut érvényre. Hatása kiterjed az egész mondatra; ezért viseli a «mondat hangsúlya» (hangnyomatéka, accentusa) nevet. Sokféle a módosulata; de a czélnak megfelel a következő különböztetés: «Elsőrendű» (röviden: «erős») és «másod- v. alsóbbrendű» (röviden: «gyenge») accentus. Az elsőrendű mindig a nagyobb fontosságú szón van; és ha ez többtagú, az első tagján; vagyis a hangemelés csupán az accentuált tagra esik; és a hang mindjárt utána leereszkedik; pl. *a gyermek alszik; mindig komoly; örömmel hallgatom.*

Az olyan kérdő mondatban, a melyeknek a szerkezete azonos az állító mondatéval, a hang emelve marad nemcsak az állítmányt meghatározó szón, illetőleg fogalmon végig, hanem magának az állítmánynak is az utolsó tagjáig, és ezzel ereszkedik le, körülbelül így: *a gyermek alszik? a fiú ébredt föl? mindig ily komoly?* — Fordított rendben így: *elaludt a gyermek?* — Nyomosítottan hátratett állítmánynyal pedig így: *a fiú játszik? v. játszik-e?* (L. Brassainál III. ért. 6. §.)

A másodrendű hangnyomaték modulációja jóformán azonos a kérdő mondatéval; pl. *Az én ruhámat elvitték; a bátyámét pedig ott hagyták.* Egyszerűbb jegye a kisebb =; pl. *A gyermekes ember mindig játszik; a komoly ember más dolgot is végez.* — A másodrendű accentusnak másik faja a «hatósító» (*emphatikus*). Ennél a

szónak utolsó részén emelkedik a hang; pl. $\overline{\text{ésik}} \overline{\text{ám}} \overline{\text{az}} \overline{\text{eső}}$; *Hisz ő nevetett (nem én); ez is csalás!* — Ennek a jegye a végső tag fölött megfordítva álló $\succ$, vagyis $\prec$; pl. $\overline{\text{Ésík}} \overline{\text{ám}} \overline{\text{az}} \overline{\text{eső}}$. (Lásd Brassainál: III. ért. 3. §.)

Mondatok összesorozásakor a beszédet be nem fejező mondatban az elsőrendű hangsúly is módosulhat annyiban, a mennyiben megütjük ugyan a szónak emeltebb hangon ejtett tagját, de nem ritkán emelve tartjuk a szónak, sőt a mondatnak is a végéig; pl. *A míg ti itt tanakodtok, (múlik az idő). Én itt aggódok érte: (ő meg vígan éli világát). A míg fogoly voltam, (mítsem tehettem).*

A fogalmak közt gyakran eloszló nyomatossággal együttjár a hangnyomatéknak is többfelé oszlása. Ezen nemcsak az olyan (már néhány példával megvilágított) szétoszlás értendő, a melyet az erős és gyenge nyomosítás közötti különbség idéz elő, hanem az egyazon elsőrendű nyomosításé, illetőleg accentusé is; pl. kiindulva ebből: $\overline{\text{ésik}} \overline{\text{az}} \overline{\text{eső}}$ —: $\overline{\text{ésík}} \overline{\text{az}} \overline{\text{eső}}$; $\overline{\text{lemegy}} \overline{\text{az}} \overline{\text{árvidekre}}$. (*Micsoda lárma ez?*) *Hát a szomszédasszony oktatja a cselédeket. Még ilyenkor is én vagyok a hibás?* stb. Érezhetően különbözik e z az accentusok olyan találkozásától, mint: $\overline{\text{a}} \overline{\text{bör}} \overline{\text{ugyan}} \overline{\text{rosszacská}}$, $\overline{\text{de}} \overline{\text{a}} \overline{\text{sér}} \overline{\text{kötűnő}}$.

A hangsúlynak eme változatait figyelembe kell vennünk, ha kellően föl akarjuk ismerni a fogalmak különböző jelentőségét s a mondat szerkezete és értelme változásait. — «Nyomatosság» és «hangsúly» nem azonjelentésű kifejezések; de minthogy a nyomatos szó mindannyiszor hangsúlyos is, és viszont a hangsúlyos szó soha se lehet nem-nyomatos: a magyarázatban bátran használhatók egymás helyett; hacsak valamely különleges eset nem kívánja a különböztetést.

Az ige accentusát magukhoz vonó fogalmak.

7. A magyar szóknak (mindig kiinduló pontnak tekintendő) eredeti viszonyában a határozó eszme magához vonja a sorban utána álló meghatározottól a nyomatosságot és így élőbeszédben a hangnyomatékokot. Minden esetre kiterjedő szórendi és egyúttal hangtani törvény ez. Megkezdődik ez a processus az

egyes szónak legislegelső alakulásában; és így megy tovább egész a szók (illetőleg fogalmak) közti viszonyig; pl. *i-d-e, o-d-a, n-ö-v-ény ne-v-el*; — *mag-a, szer-ez*; *nagy-ság, láz-ad*; — *fá-ra, vel-e föld alatt, ég felé*; — *jó út*; *isten szava*; — *hírlap, ruha-tár* stb.

Igy kapja magához az ige accentusát is minden, rendszerint nem-nyomatós fogalom, ha az igével nyomosittatjuk: *szíve fáj, kárt vall, részt vesz; dolgozni kell, látható lesz, részve volt* stb. — Azonképen kíván hangsúlyozatlan igét maga után az olyan fogalom is, a melyet mint már magától nyomatósat, az ige maga nem nyomosít ugyan, de a melynek szintén jelzi fontosságát; pl. *alig fogta fel; nehezen éri meg; nem adja ki*; stb. — Áll ez a legparányibb igekötőre nézve is: *be-jő, ki-megy; föl-emeli* stb. —; sőt már magában a pusztánálló igében is benne rejlik az accentuálatlan *vagyok, vagy* stb., mint amaz ige részesülőjének a meghatározottja: *járók = járó vagyok; kimondod = kimondója vagy; elviselhet = elviselhetője volt* stb. *)

Az ilyen határozó szónak az elrakásban érvényesülő nyomatossága «fő nyomaték.» A mig csak ezt vizsgáljuk, beérhetjük ezzel a műszóval; mert ebben, pl: *Pál ki-megy*, «ki» csakúgy főnyomatékú fogalom, mint «Pál» ebben: *Pál megy ki*. De ha a kérdés az, ha vajjon az állítás tárgya (akár alany, akár másféle része a mondatnak) nincs-e még ezenfölül, ugyancsak az ige segítségével, különösbbe nyomosítva, akkor így formulázzuk a kérdést: nincs-e «különösen kiemelve»? Ez esetben — a fentebbi két mondatot vizsgálva — az igét és egészítőjét együttvéve (bővített) állitmánynya teszszük, és e szerint az utóbbi szerkezetben: *Pál megy ki, Pál* nemcsak fő-

*) Hogy a hangsúly a határozó fogalmon van, az igen természetes. Így van ez a t. k. a németben is; csak hogy itt az accentuálást már nem fedezi az elrakás; vagyis a határozó szó, a mily gyakran megelőzi a meghatározottat, szintoly gyakran követi is; mégpedig nemcsak a rendkívüli, hanem az eredeti viszonyban is; pl. *aus-gehen, zurück-kommen*; de már: *ich gehe aus; er kommt zurück; neben dem Hause; unter den Menschen* stb. — Hogy a rendes viszony köréül a magyarban is megszűnik e törvény hatása, magától érthető. E nélkül nem is képzelhetők a mondat alapjelentésének különböző árnyéklatai.

nyomatékú, hanem különösen kiemelt fogalom is egyúttal, a melyet a kiegészítőjét hátravető ige, vagyis a bővített állitmánynak nyomatós (v. fordított.) rende tüntet ki olyannak. — További példák: *A bátyám haragudott meg. Én xalloom káráat. Neked jutott eszedbe.*

Egyszerű állitmánynyal vagyis pusztán álló igével: *a Dunában fürödtem; a fiam érkezik; neki az fáj legjobban.*

Kivételesen még a legkisebb igekötő is ki lehet különösen emelve: pl. «*Nem kiment belőle, bennszorúlt a pára*» (Ar. Toldi V. ének); — (*Már hogy' tennéd bevételbe?*) *hisz' nem bevetted, hanem kiadtad!* — A összetett mondat egyes tagjainak egymásra vonatkozása — e mellőzhetetlen kalaúz a szórend mezején — legbiztosabban tájékoz bennünket a nyomosítás különféle módjai kutatásában.

A «különösen kiemelő» állítmány más fogalomnak a kizárását érezteti; közvetve mindig, közvetlenül pedig az olyan egybesorozott mondatokban, mint: (*Nem a szürkét*), *hanem a pőjt választottam.* (*Nem holnap*), — *ma érkezik. Ezt ő tette, (nem más).* *Bosszúvágyból cselekedett így, (nem más indító okból).* — «*A zsebkendője után nyúlt, de a dohányzacskóját húzta ki szegény.*» (Mikszáth. A tekint. vármegye (A Tisza), 52. l.).

A «nem más» «nem ez», «nem úgy» stb. mint ellentétese a különösen kiemelt fogalomnak, magától érthetőleg, csak «cum grano salis» alkalmazandók; péld. *Mi bánt?* (felelet) *A fejem fáj.* Ezt csak nem magyarázzuk azzal hogy: «nem, más» v. «nem a lábam.» — Aztán: nemritkán, minden ellentétes előzmény nélkül, csupán az előadás hevében teszszük előre, mégpedig erős hangnyomatékkal az állítás tárgyául szereplő kifejezést; a mi okvetlenül különösen kiemeltté teszi; holott nyugodtabb beszédben époly szabatosan követhetné az állítmányt; pl. *Abban az évben a censurát tettük le; vagy: ... letettük a censurát.* — «*Nejének szeretője ott orozva döfte le;*» — máskülönben: *ledöfte orozva* (Gyulai P. költ. Erdő és vár 8. l.). — *Nézd: két csavargót kísérenk be!* v. — — *bekisérenk két csavargót;* — ellenben így: *két csavargót bekisérenk!* már nem magyaros.

Tudott és tudandó fogalmak. — Föltehető kérdés.

8. A teljes mondat a halló vagy olvasó előtt tudvalevőknek gondolt, és tudtul adandó eszméket foglal magában. Gyakran csupa ismeretlen eszme van benne. Ennélfogva a fogalmak különböztetésének egyik biztos eszköze az eleve fölteendő kérdés; mert azt szoktuk nyomosítani, következésképen hangsúlyozni, a miről föltesszük, hogy megkérdezné az illető (Brassai tétele); pl. *A leányod mit tesz?* Felelet: *A leányom hímez. Ki hímez? A leányom hímez.* És a hol egyik fogalom sincs tudva: *Mindő hangok ezek? A fiam hegedül, vagy: Hegedül a fiam.*

A föltett kérdésnek a szerkezete — a mely a kérdő szónál fogva mindig főnyomatékú — már eleve tudatja a felelő mondatnak rendét az esetre, ha az állitmány ki van bővítve, és az állítás tárgya olyan fogalom, a melynek a nyomatosságát az ige tünteti ki; mert ekkor egyforma a rend mind a kérdő, mind a felelő mondatban; pl. *Mikor ment el? Epen most ment el. Hogyan adta elő? Rosszul adta elő. Mit ír alá? Körleveleket ír alá.*

A mely fogalom ellenben, mint az állítás tárgya, nem fogad el igé-adta nyomatékot, annak a föltett kérdés eleve rámutat ugyan elsőrendű fontosságára, de a felelő mondatnak a szerkezete nem alkalmazkodik a kérdő mondatéhoz; pl. *Mikor indult el? Azonnal elindult.* (nem: *indult el*). *Hogy érné utól? Bizonyosan utóléri. Hát még kit szólított meg? A hugomat is megszólította. Mit foglal magában? Mindent magában foglal az!*

Az accentuálás itt kétféle lehet; ugyanis ha az állitmány, — mint a felhozott példákban, — ismert fogalmat jelel, — a mit ugyancsak a kérdő mondat tüntet ki eleve, — egészítője nem kap hangnyomatékot; (legföljebb csak szóbelit, a melynek a szórendben nincs döntő szerepe); ha pedig ismeretlen fogalmat jelöl, akkor természetesen neki is jut accentus; pl. *Mit mívelt szólj! Minden pénzét elvesztette kártyán;* — és így tovább: (*Fogta magát*), és *legott elsompolyodott; Az ír mindent magával ragad ilyenkor.*

Kétféle az accentuálás ott is, a hol az állitmány megelőzi

az ilyen hangsúlyos fogalmat; pl. *elindult tüstént; utoléri bizonyosan; megtámad az tégedet is; magában foglal az minden képzelhető; vagy: (ha az egyik birtok eladása nem találja kifutni), eladom az egészet.* — Az utóbbi mozzanatról a most következő 9. pont kimerítőbben szól.

~~Az állitmány, mint inchoativum.~~

9. Van a kiválóbb nyomatosság kitüntetésének egy másik módja is; az tudniillik, a mely szerint az accentuálatlan állitmány nem követi az accentuált fogalmat, hanem megelőzi inchoativum képen, mégpedig hol közvetlenül, hol más szó közbejöttével; pl. *(Ha nem fizetsz te), fizet ő. (Nem hozza Pál?) Hozza talán az öcsce. (A mikor nem beteg az egyik), beteg a másik. (Nem akad kísérője?) Elkísérem hát én. (Sokféle ám a madár): madár a strucz, madár a sas, madár a kolibri is.*

Itt csak a hangnyomaték segítségével tűnik ki az illető fogalom jelentősége; mert más körülmények közt így is accentuálhatók ugyane mondatok: *fizet ő; hozza talán az öcsce; beteg a másik stb.* — A szóban forgó elrakás a főnyomatékú rendnek megfordított formája: *ő fizet; az öcsce hozza talán; én kísérem el.* — Ha az utóbbi szerkezetet visszafordítjuk, az állitmány-egészítő is visszakerül az ige elé: *elkísérem én;* — és az *én* szónak a fontosságát itt is a hangnyomaték mutatja ki csupán; mert más előzménnyel szemben így is lehetne: *elkísérem én.*

Az ezen a módon sorakozó fogalmat nem nevezhetni főnyomatékúnak, illetőleg különösen kiemeltnek, hanem egyszerűen a «nagyobb» vagy «kiváló fontosságú» fogalmak közé kell sorozni. Nincs is különbség az itt tárgyalt és — az előző pontban már bemutatott — olyan szerkezet között, a melyben másféle, szintén nem az igtől nyomosított alakok szerepelnek. Példák:

**Különösen kiemelhető fogal-
mak.**

Fizetek hát később.

(Ha nem beteg a fiú), beteg a leány.

(Nem vállalja el senki?) Elvállalom én.

(Ha sok a négy), oda megyünk hárman.

**Különösen ki nem emelhető
fogalmak.**

Fizetek hát azonnal.

Most beteg a leány is.

(Ha elvállalja a bátyám), elvállalom én is.

(Ha van hely), oda megyünk mind a hárman.

Ez alakok különböző nyelvtani értéke és természete csak az esetben jó napfényre, ha a bővített állítmányú mondatnak megfordítjuk a szerkezetét; pl. én vállalom el; és: én is elvállalom. hárman megyünk oda; és: mind a hárman oda megyünk.

Az állítmány a szokottnál ritkábban szerepel mint inchoativum. Ez a körülmény szükségessé teszi, hogy a — később tárgyalandó — «fokozott» illetőleg «rendkívüli» nyomosítás rovatába sorozzuk; a hol is egypár példának felhozatala eléggé megvilágítja majd szórendünknek ezt a mozzanatát.

Inchoativum, zöm, egészítvény.

10. Az a körülmény, hogy a mondat fő- és mellékreszekből áll (alany, állítmány stb.), korántsem zárja ki olyan részekre osztását, a melyekben az illető szó az ő nyelvtani szereplésének megfelelő helyet foglal el. Ilyen részei a mondatnak: az *inchoativum*, a *mondatzöm* és az *egészítvény*. Ez a beosztás nagyon megkönnyíti a mondat jelentése azaz benső lényege, és szerkezete vagyis külső formája fölismerését; mert a különböző fogalmaknak — hogy úgy mondjam, — topografikus képét tünteti elő.

Az *inchoativum* a) kezdi a mondatot; b) elsőrendű hangnyomatéka nincs; fontossága e szerint legfőljebb másodrendű lehet. Az utóbbi esetben a neve: *szükséges inchoativum*; ha pedig teljesen accentuálatlan: *mellőzhető inchoativum*; pl. e kérdésre: *A gazdád hol van?* felelet: *A gazdám elutazott*, vagy egyszerűen: *Elutazott*; — ellenben erre a kérdésre *Atyja, bátyja kicsodák?* Az *atyja tanácsos*; a *bátyja jegyző*. — A mellőzhetőség a kérdésre felelő mondat inchoativumára értendő. Nem minden accentuálatlan szó szükségtelen.

A zöm a főresz. A nélkül nincs mondat. Ismertető jelei: a) a zömöt csupán csak kiválóbb nyomatosságú, tehát erősebb hangnyomatékú fogalmak alkotják meg; — b) egyedül és kizárólag a zömben állhat: az accentuált állitmány; pl. az öcscsét ismerem; — visszatért; — vagy a különösen kiemelt fogalom; pl. Pál utazik el. Váltókat írsz alá? —; vagy az inchoativumkép szereplő állitmányt accentuáltan követő fogalom; pl. (Ha nem szól senki), szölok én. — c) az a) alatt említett kiváló fontosságú fogalmak közül az olyan, a melynek nem az ige jelzi nyomatosságát, a zömben mindig megelőzi az állitmányt, vagy a különösen kiemelt fogalmat; mihielyt követi, már az egészítvényben áll; mert rendszerint az állitmány rekeszti be a zömöt; pl. mindent tudok; — ebben is csalatkozol; — bizonyosan őt fogják kérdőre vonni.

Az egészítvény, a zömbnek fentartottak kivételével, állhat bármily nyomosságú szöböl is, az erősen hangsúlyozottól le a teljesen accentuálatlanig. Legkevésbé válógatós része tehát a mondatnak. Mint az inchoativum, ez is kétféle: szükséges (hangsúlyos), és mellözhető (egészen accentuálatlan). Ez is csak esetleg mellözhető. Mihielyt akár csak másodnyomatosságú is, ki nem hagyható. Példák: (A zárjelbe tett szó: mellözhető inchoat. vagy egészítvény).

Inchoativum.	Zöm.	Egészítvény.
Takács	élvállalja-e	az albíróságot?
(Takács)	Élvállalja	(az albíróságot)
a ki	még ezt is szememre	
	hányja —	
A néném	enyem korhol	szüntelen.
Fál	nem lesz	odakaza.
(Pál)	otthon lesz	kétségen kívül.
De hátha	nem lesz	(otthon)?
(Ha nem elég a fele), eladom	az egészet	—
(Ha még ez sem elég), eladom	mind	(a birtokomat).
Az én vagyonom	veszélyben forog,	—
De az övé	mindenkép biztosítva	—
	van.	—
Az övét biztosítottad? (Az övét)	biztosítottam	minden eshetőseg ellen.

E három mondatrész sajátosságainak ismerete, — a minnek elérése nem sok munkába kerül, — lehetőségessé teszi, hogy a részek valamelyikének pusztá fölemlítésére, különös schema felállítására nélkül is eszünkbe jusson az illető szók sajátossága, jelentősége és a mondat lényege.

Nyomosító szók.

11. A nyelvtani alakok, egymásra vonatkozásukban, valamint különböző accentuálásuk és sorakozásuk szerint is nem egyszer, nyomosítólag hatnak egymásra. De vannak — az igén kívül — ezt a működést különösen végző úgynevezett «nyomosító szók» is, úgymint: *is, sem, se; nem, ne; meg, pedig, ugyan, csak, csupán; csakis, csupáncsak, ugyancsak, csakugyan, egyedül, kizárólag, stb.* Nyomosító szerepök nagyon elüt az igéétől. Némelyik ugyanis megelőzi nyomosítólag, némelyik követi az illető fogalmat. Van olyan is, a mely majd előtte, majd utána áll, és különböző mértékben is nyomosítja e szerint. A melyik közlök mondatot kapcsol mondattal, az nyomosítja is egyúttal a kapcsolt mondatot. Egyik-másik nemcsak nyomosító, hanem természet szerint nyomatos is. A részletekbe hatásnak nem itt a helye; de egy-két példa és hozzáfűzött magyarázat hadd szolgáltasson itt is némi útmutatást.

A *is* mindannyiszor nyomban követi és nyomosítja a kapcsolt fogalmat; követ ugyan olyat is, a melyet nem kapcsol, és a mely csak segédül, fogantyúul szolgál neki mondatok kapcsolásánál. Az ilyen alakot rendszeren nem is nyomosítja; mert az már *is* nélkül is többnyire nyomatos pl.

Fogalom-kapcsoló *is*.

Ki is csúfolták, *meg is* verték.
Ezért a *csekelységért is* megharagudott!

Irni is tudok, (nemcsak olvasni).

Mondat-kapcsoló *is*.

(Garázdálkodott); *meg is* verték érte.
(Megint a szemére lobbantották);
ezért is haragudott úgy *meg!* («ezért» itt már *is* nélkül is nyomosítva van: *ezért haragudott meg*).
(Irni nem tudok); *olvasni is, csak egy pajtásomtól* tanultam meg (az

«olvasni» szót itt, mindamellett hogy mondatot kapcsol vele, mégis nyomósítja; mert ebben a mondatban, ha *is* nélkül szerkesztjük is, nem «olvasni», hanem «pajtásomtól» van nyomósítva: *olvasni* csak egy *pajtásom* tanított meg.

(Nemcsak most), *akkor is rosszul* beszélt.

(Csak egyszer beszélt); *akkor is rosszul* («akkor», *is* nélkül, itt nem nyomatos: *akkor rosszul* beszélt).

«A valódi költészet, *miköz nem keresi is*, összhangzik az erkölcsiséggel» (Gyulai P. megnyitó beszéde a Kisf.-társaság közülésében 1887.) (főltételezen megengedő *ha . . . is*).

Sem (*is nem*), *se* (*is ne*) a kapcsoló fogalom, illetőleg a mondat-kötést eszközlő szó után.

Fogalom-kapcsolás.

Mondat-kapcsolás.

(Hát a hivatalban?) — *Ott sem volt.*

(Hogy is láttam volna), mikor *ott sem volt!*

(Ha nekem nem jut), *másnak se* jusson belőle.

(Ne gondoldj vele); *eszedbe se jusson.*

(Semerre se nézett), és így *vissza se* nézhetett.

(Azután ment, ment), *vissza se nézett!*

Sem és *se*, *nem* és *ne*, együtt működve, többféleképen sorakoznak, kapcsolnak és nyomósítanak; pl. *se pénz, se posztó; se ne láss, se ne hallj;* — *se magát nem láttam, se híret nem hallottam.*

Nem maradok; ne bántsál (*nem, ne* itt nyomatos szók); — *nem csivakodni jöttem ide; ne azt tedd*, hanem stb. (itt nyomósító szók).

Meg, pedig, a fogalomnak utána állva, fogalmat kapcsolnak, — előtte állva mondatot; pl.

(Az egyik bányász); a másik pedig katoná. — (Tegnap igen-t mondot); ma meg nem-et mond.

(Azt mondod: egy nézetem vagyok); pedig ő másképen vélekedik róla (az ő szónak itt másodrendű a nyomatossága). — (Az egész világra gyanakszol): pedig Bálint a tettes. (Bálint itt különösen ki van emelve.)

Ugyan rendszeren utána áll az illető fogalomnak; péld. *En ugyan megtettem a magamét; de stb.* — *A levelet megírta ugyan; de nem adta fel.* — Mint indulatszó elül áll, és ekkor hangsúlyt is kap; pl. *Ugyan megjárta vele, Ugyan hagyj békét stb.*

Csak, csak is, csupán rendszerint megelőzik a nyomosítandó fogalmat; pl. *csak megtaszintottam; csak ennyit adott ki; (forr bennem); csak is az ülledelem tart vissza stb.* —

A mikor e szók — a *pedig*-et is ide értve — végül állnak így: *ma indul csak; ennyit tesz ki csupán,* csak kapcsoló szerepet visznek; elülállva ellenben nyomosítanak is; mert ez a szórend: *pedig B lint* .. legalább is másodrendű hangsúlyt szerez a *Bálint* szónak; ha pedig fő nyomatékot adunk neki, elsőrendű lesz az accentusa; és így tovább: *csak a falak (maradtak meg), csupán ennyit (vallott be)* stb.

A fogalmak osztályozása.

12. Már az eddig előadottakból is kitűnt az, hogy számtalan esetben egy és azon fogalom, egyformán accentuálva, különbözően helyezkedik el, és más alakot is nemritkán különböző sorakozásra késztet. Láttuk azt is, hogy az eleve föltett kérdő mondatnak a szerkezete az erős hangsúlyozás eseteinek csak egyik, hasziute tetemes részében azonos a (mindannyiszor szóban forgó) felelő mondatéval; a többi, nem kevésbé számos esetben pedig nagyon is eltér tőle, úgyhogy ekkor se a hangnyomaték, se a puhatolásnak, eddig magyarázott, többi módja sem kalauzol bennünket az ilyen alak elrakásában. Erre nézve az illető szónak csupán csak nyelvtani értéke ad biztos útmutatást. — A szókat

tehát osztályozni kell, az elrakásra befolyó nyelvtani értékök és különösen a szerint, a mint elfogadják, megkívánják, vagy visszautasítják az ige-jelezte nyomatékot (fő nyomatékot).

A fő nyomatékot *a*) elfogadja: a *rendszerint nem-nyomatos*, majdnem különbség nélkül; *b*) megkívánja mindannyiszor: a *természet szerint nyomatosak* közül a *negatív természetű* és a *határozatlan fogalom*; — ellenben: *c*) nem fogadja el, — ugyancsak a *természet szerint nyomatosak* sorából: a *pozitív természetű* és az *is-kapcsolta fogalom*; végül *d*) hol elfogadja, hol visszautasítja, — szintén a *természet szerint nyomatosak* közül: a *kettős természetű (ingadozó)*.

(A tömeges ismétlést kikerülendő, itt már rövidebb vázlatot adok; hivatkozva az egyes osztályokat részletesebben ismertető I. rész 9. §-ára.

Két fő-osztályba esnek a fogalmak:

I. fő-osztály. *Rendszerint nem-nyomatosak*. Jelentésök egyaránt távol áll a tagadás és a kiválóan („*prægnanter*”) állítás eszméjétől (a *plus* és a *minus* eszméjétől). Ilyen, a többi közt, minden főnév, vagy főnévül szereplő szó; a többi beszédrészek közül pedig az olyan mint; *az, ez, egyik, másik*, stb. —; *itt, ott, erre, arra, ma, most* stb. — Másik jellemző vonás bennök az, hogy a melyikök névszó, az meghatározott fogalmat jelöl. Ilyenek a tulajdonnév, névmás (kivéve a minőségmutató *ilyen olyan*, és a visszamutató *a ki, a mi, a mely* stb. névmásokat); a főnevek közül pedig az olyan, a melyet meghatároz a névelő, az általános értelmű *egy számnév*, a tárgymutató, visszatérő névmás, *határozott számnév* vagy az olyan számnév, mint: *egyik, valami, holmi, némi* stb. pl. *Pál, a ház, egy ifjú, ez a kép, a magam erejéből, egy, tíz, száz ember, holmi ígért*.

Mindezek — kivéve a visszamutató szokat — a mondat céljának megfelelő mértékben nyomosíthatók, nyomosító szók segítségével vagy e nélkül is. Ha az ige jelzi nyomatoságukat, csak a zömben állhatnak.

Különös kiemelés nélkül.

Endrének vissza kell jönnie.Az *enyém* megtetszett neki.Az *el* kellett volna hallgatni.*Ezek* itt a régi perek (vannak).*Innen* megláthatod.*Egy* darabot kiszemeltem már.Ma *oda* állított *egy* *ört*.*Óda* állított *holmi* *öröket*.*Ennek* a sorján végigmenni, (nem nagy munka).

Különös kiemeléssel.

Endrének kell visszajönnie.Az *enyém* tetszett meg neki.Pedig *azt* kellett volna elhallgatni.*Ezek* itt a régi perek.*Innen* láthatod ineg.Csak *egy* darabot szemeltem ki.Ma *egy* *ört* állított oda.*Valami* *öröket* állított oda.«(a bizottság . . ., jobbat nem tett), mint az 1856-iki munkálatot venni alapúl, s *annak* sorján menni végig stb.» (Hunf. P. «A jelen-és jövőndő» Nyv. VII. 102.)

II. fő-osztály. *Természet szerint nyomatosak* («*ab ovo*,» v. *máguktól nyomatosak*) és az *is* kötőszótól *kapcsoltak*. — Három al-osztályra szakadnak.

1. al-osztály. *Állító (positív) természetűek*. Ezek nem fogadnak el ige-adta nyomatékot. Az állítmánynak előtté is, utána is állnak, a körülmények szerint. Helyök az előbbi esetben a zöm; az utóbbiban az egészítvény. Vannak köztük:

a) a tért, időt, módot és mennyiséget teljességében, összességében jelelők, mint: *egész, mindenütt; mindig, örökre; teljesen, mindenképen; mind, valamennyi* stb.

b) erősen állítók (affirmálók) és a *plus* eszméjét másképp is különösen kiténtetők, mint: *nyilván, bizonyosan, alkalmasint; mégis, inkább, leginkább; bőven, szorosan, válhatatlanul* stb.

c) *Is-kapcsolta fogalmak*. Ezeket nyomosítja is egyúttal az *is* kötőszó. A mikor mondatokat köt össze: az a fogalom, a melyhez e végre csatlakozik, csak fogantyujául szolgál a mondat-kapcsolásban, következésképen nem kapcsolt fogalom; a legtöbb esetben nem is az ő nyomosítottja. Különbözik is a szerkezet a szerint; a mint a fogalmak, vagy a mondatok vannak egybekapcsolva.

2. al-osztály. *Kettős természetűek (ingadozók)*. Ezek majd elfogadják, majd visszautasítják a fő nyomatékot, kisebb vagy nagyobb jelentőségök, többféle értelmök és nemritkán a reájuk

vonatkozó állítmánynak is más-más jelentése szerint. Ilyenek, például: *több, annyi, mennyi; jól, szépen, annyira, mennyire* stb.

3. al-osztály. — a) tagadó (negatív) természetűek. Ide értendők a kérdő, kétkedő, tagadó és a *minus* eszméjét más-különbösen is jelelő kifejezések; — b) *határozatlan fogalmak*: Az utóbbiak közé minden olyan névszó tartozik, a mely az I. fő-osztályban ismertetett határozott fogalom sajátosságait nem bírja és így: se nem tulajdonnév, se nevelővel stb.-vel nem áll a mondatban. — A természet szerint nyomatos fogalmaknak ez az osztálya megkivánja a fő nyomatéket. Megjegyzendő azonban, hogy a határozatlan fogalom sokszor csak rendhagyó módon érvényesíti természetszerűnti nyomatosságát.

Példák a II. fő-osztálynak minden egyes al-osztályaiba tartozó szókkal.

Plus-fogalmak (1. al-osztály).

Mind a tíz részvényt eladta; eladta
mind.

Tüstént ráakadtam; ráakadtam azon-
nal.

Ez a balliedelem országszerte elter-
jedt már.

Bizonyosan fölvilágosította.

Minduntalan szóba hozza.

«Annnyival is inkább helyén hagyom».

(Faludi F. Téli éjtszakák).

Bőven kimérik az adagokat.

Te is ott voltál.

Minus-fogalmak (3. al-osztály).

Kevés részvényt adott el; alig adott
el többet kettőnél.

Későn akadtam rá.

Semerre se terjedt el még eddig.

Nehezen világosította fel.

Nagy-ritkán hozza szóba.

Annál kevésbé hagyhatom helyben.

Szűken mérik ott ki.

Te sem voltál ott.

Is-sel nyomosított fogal-
mak.

A leányomat is magammal viszem.

Holnap is megtehetné.

A nyilvános ülésben is föl akarsz
szóllalni?

Is nélkül nyomosított
fogalmak.

A leányomat viszem magammal.

Csak holnap tehetné meg.

A nyilvános ülésben akarsz felszól-
lalni?

Is-kapcsolta fogalmak.

Később is elmentem oda; de stb.

Az is eljárt benne.

Ezt *ott is ki* kellett volna jelenteni,
(nemcsak Andoréknál).

Is-kapcsolta mondatok.

(Későbbre rendelt magához); *később is mentem* el oda; de stb.

(Jancsit kértem föl); *az is járt* el benne; (nem az öcsece).

(Endrénél jó alkalom volt rá); *ott is kellett* volna kijelentennem; (de mikor stb.!).

Kettős természetűek. (2. al-osztály.)

Különös kiemelés nélkül.

«*Jól* visszaverjen ám bármely igazt!»
(Arany. Arist. ford. A felhök.
160. l.).

Annjit kiadtam már reá, hogy stb.!

Ugy kifogott rajtam, hogy ... no!

Csakhogy *több* dolgot *elhallgatott* szépen.

Oly *szépen* leírta bátyja gyengeségeit!

«S évenként ezekért *em dek* pénzt kiszór». (Pompéry. A Telivér.
12. l.)

Az efféle tervek végrehajtásáról *sok* embernek *le* kellett már tennie.

«(Az írói pálya, írói központ, mely még az imént csak álom vala), *gyorsan valósággyá* lesz Pesten; Kisfaludi Károly világában» (Beöthy Zs. — Kovács Pál emlékezete. — A Kisf. társaság közülésén. 1887.).

Különös kiemeléssel.

«Hogy ezzel azt *jól* tudja visszaverni» (Ar. ugyanott).

(Vívásnál): Most *jól* vágta vissza.

Annjit adtam ki rá, (a mennyit a szükség parancsolt).

Hát *úgy* fogott ki rajtam, (hogy a gyenge oldalamat érintette).

Kelletnél *többet* hallgatott el ezúttal.

Ezt a fogalmazványt *szépen* írta le; (az elsőt rútul).

«Kiért *sok* hősnek kelle letenni életét». (Szász Károly. A Nibelungok. 1. l.)

(Álmunk *akkor* épen *nem lett* valóssággá); most pedig *gyorsan lett* azzá.

Ma *gyorsan* *hajtottam végre*; (de a múltkor *nem lehetett*).

Határozott fogalmak.

(I. fő-osztály.)

Kívíszem a cselédeket.Egy sebész lejő velem (a másik nem kell).Egy pár becsűst is ki kellett még hallgatni.Nem nagy munka: feladni egy levelet.Valami atyajiság összefűzi őket, nemde?Leküldöm a régi könyveket is.

Határozatlan fogalmak.

(II. fő-oszt. 3. al-oszt.)

Viszek ki cselédeket.Sebész jő le velem (orvos nem kell).Becsűsöket is kellett még kihallgatni.Hát oly nagy dolog-e: leveletet adni fel?«Vívtak együtt, s vérrokonság fűzi össze veletek» (Ar. Aristoph. ford. A békák. 260. l.)Küldök le régi könyveket is.

Látnivaló, hogy a határozatlan névszó még akkor is megkivánja a kiegészített állománynak nyomatos rendét, a mikor nem áll előtte; sőt a mikor nem is magán van a hangsúly (Viszek ki cselédet); vagy nem kizárólag ő-rajta van (küldök le régi könyveket is). — Másik sajátzerűsége abban áll, hogy csak az I. fő-osztály szakaszában elősorolt jelzők veszik elejét a névszó határozatlan mivoltának (feladni egy levelet; és: levelet adni fel).

Az osztályozáshoz még a következő magyarázatok fűződnek.

Az összesség, teljesség eszméjében rejlő általánosság kizár minden különösséget; kizárja ennél fogva a különös kiemelést, pl. Egész vagyonom veszélyben forog. Az «egész» szónak czélszerűen alkalmazható ellentétese im ez: nem egyik-másik birtokom (v. nem csupán egyik stb.), hanem stb. (L. V a d n a y L a j o s «A magyaros szórendről.» 34. l.)

Az is-től kapcsolt fogalom azért nem tekinthető különösen kiemeltnek, mert nem hogy kizárna más fogalmat, sőt inkább egye-nesen föltéteti velünk ilyennek is a meglevőségét. Ellentétését a nem csak kötösző állítja szembe vele; pl. én is láttam, nem csak te stb. — Mondatkapcsolásnál már nem szerepel a «nemcsak»; mert

ott az *is*-t megelőző szó nem jelöl kapcsolt fogalmat; pl. (*Úgy kívántad*); *úgy is jártam el benne*; azaz: *a mikép kívántad, úgy jártam el*. — Figyelemre méltó jelenség az *is*, hogy az ilyen mondatban az ige, az illető fogalmat nem közvetlenül követve *is*, csakúgy kiemeli egészítője hátravetésével, mintha ott sem volna az *is*; csakhogy ekkor az állítmány-egészítő is kap hangnyomatékokot.

Fogalmat jelel az állítmány *is*. Minthogy éppen ő tünteti ki a fogalmak fő nyomatékát, illetőleg különös kiemelését: ez a két műszó e különleges működése kifejezésére van lefoglalva. A mikor maga jelentős alak: *nyomosított (nyomatos)*, v. *hangsúlyos állítmány* az elnevezése. Nyomatossága sokszor megoszlik más fogaloméval. Állító mondatban az egyenes rendű állítmány rendszerint legnyomatosabb, mikor inchoatívumtól meg nem előzőtten, accentuálva áll legelőül; pl. *megyék a vásárra*; *elhatározta magát végre-valahára*; *beteg a fiú* stb. —

(Az egészítő állítmánynak fordított szerkezte a parancsolásnak, tiltásnak, tagadásnak rendes formája; pl. *vidd ki*; — *ne hozd be*; *nem futja ki*; *ő sem jött el* stb. — A hangsúly ekkor parancsoló mondatban az igén van; tiltó és tagadó mondatban a *ne*, *nem* szókon; de nemritkán itt is többfelé oszlik; pl. *tedd most oda ni!* (*Vedd tudomásul*); *de ne mondd senkinek*; *nem ismeri el. Sem se*, ha a nyomatos fogalomnak utána áll, accentuálatlan: *ő sem jött el*; *te se mondd ki* stb. — Az itt kijelölt határon túl az állítmánynak rendkívüli (*kivételes*, v. *másodfokú*) nyomatossága kezdődik.

Alap-schema. Rendes nyomosítás.

13. A fogalmak osztályozása kezünkbe adja a kulcsot a mondatok osztályozására. Van e szerint: *nem-nyomatos (sima)* és *nyomatos*, — van: *természeténél fogva* («*ab ovo*») *nyomatos* mondat; mégpedig: *állító* és *tagadó jellemű* (*positív* és *negatív*, v. *plus* és *minus* jellemű) stb. — Ez elnevezések nem arra valók, hogy uton-útfélen czimezzessük a mondatot, hanem hogy, a hol éppen kell, könnyen érthetővé tegyük az illető mozzanatot, és rövidebbé a magyarázást.

A nyomatosság fokenkénti változásának és növekedésének biztos megállapíthatása szükségessé teszi, hogy a schemák felállításában olyanfajta mondat szolgáljon kiinduló pontul, a melynek a szerkezete egy nyomon jár jelentése árnyéklatával, és a melynek a nyomatossága, a többiekéhez képest a legmérsékeltébb. Ilyen mondatfaj az, a melyik az eleve föltett kérdésre hangsúlyos állítmánynyal szokott megfelelni; pl. az *atyád mit csinál?* v. az *atyáddal mi történik?* Felelet: az *atyám dolgozik*; v. . . . *megbetegedett*. E mondatnak a jelentése *sima*; szerkezete *rendes*. És mint-hogy a vizsgálat tárgya a szóknak a rendje, legszokottabb a következő különböztetés: *rendes és nyomatos szerkezet*.

A pusztán álló igével szerkesztett kéttagú, állító mondat különböző fő árnyéklatait (tehát az alsóbbrendű nyomosítás mellőztével) a következő formák jelelik: 1. *Az atyám dolgozik*. 2. *Az atyám dolgozik*. 3. *Az atyám dolgozik*. 4. *Dolgozik az atyám*. 5. *Dolgozik az atyám*. 6. (Kivételes nyomosítással): *Dolgozik az atyám*.

A hol az ige — a fő ige — nem áll pusztán, azaz igehatározó, vagy pótló (módosító) ige van mellette, (*van, lesz, lehet; tud, kell, akar* stb.), ott kétféle különleges sorakozás támad mind a *rendes*, mind a *nyomatos szerkezet* körében, jelesül:

a) csupán csak határozott módú fő igével (pótló ige nélkül):

Rendes szerkezet.

Nyomatos szerkezet.

1.

2.

Miklós megerkezett.

Miklós érkezett meg.

A könyveket visszaküldötték.

A könyveket küldtek vissza.

A kirándulást elhalasztjuk.

A kirándulást halasztjuk el.

b) határozatlan módú fő ige mellett, pótló igével is egyszersemind (a határozatlan módhoz hozzáveendő az állapotjegyző és a részesülő is):

3.

4.

A költeményt vissza fogod hozni.

A költeményt fogod visszahozni.

Nagy utját el akarja halasztani.

Nagy utját akarja elhalasztani.

A pénz el van költsve.

Azt tudtára kell adni.

Az ítélet már végre rolt hajtva.

Az utrá való pénz van elköltsve.

Csak azt kell tudtára adni.

Az egyik ítélet rolt végrehajtva.

Tehát: az 1. és 4. esetben az állitmány-egészítő az ő saját igéjének közvetlenül előtte áll, illetőleg együtt marad vele; a 2. és 3. esetben elválik tőle; t. i. a 2-ban hátrakerül; a 3-ban pedig elül maradvá szakad el tőle; közéjük állván a határozott módú ige; úgyhogy a schéma rajza ez lesz: $\frac{1}{3} \times \frac{2}{4}$. — Ez alap-schéma korlátai között szintoly biztosan mozoghat a természet szerint nyomatos mondatnak is bármelyik osztálya; pl. (A r a n y n a k két schemájából egybeállított mondatok: «A szórend.» Nyelvőr. II köt. 9. 10. 1.)

1.

(plus.)

Sokszor megszólította.

Könnnyen eligazodtam.

Azt is áthoztam.

Örökre semmivé van téve.

2.

(minus).

Pitkán szólította meg.

Nehezen igazodtam el.

Azt sem hoztam át.

Rövid időre van az semmivé téve.

3.

(plus.)

Mindjárt el akartam vinni.

Holnapig tisztára lesz írva.

Tőled is meg fogom kérdeni.

Mindent figyelembe kellett venni.

4.

(minus).

Még este sem tudtam elvinni.

Déhoggy lesz tisztára írva!

Tőled sem fogom megkérdezni.

Semmit se kellett figyelembe venni.

Kivételes vagy rendkívüli nyomósítás.

14. Az eddig tárgyalt *rendes* nyomósítást a *rendkívüli* követi, mint a mely szerint a mondat, e-schemabeli szerkezettől eltérve, másuvá veti hangsúlyát. A nyomatoságnak fokkonkénti változása többnyire fokozódásával jár, következőképen:

a) Tagadó és tiltó mondatban a *nem ne, sem se* szókat nem az ige követi, hanem a tagadás, tiltás tárgya (sokszor accentuáltan); és csak ezután jő az ige; pl.

Rendes tagadás, tiltás.	Rendkívüli tagadás, tiltás.
<i>Én nem voltam ott.</i>	<i>Nem én voltam ott, (hanem a bátyám).</i>
<i>Azt ne tadd.</i>	<i>Ne azt tadd, (hanem a mit én mondok neked).</i>
<i>Nem ment el mindjárt.</i>	<i>Nem mindjárt ment el, (csak félóra múlva).</i>
<i>Nem volt az úgy tervezve.</i>	<i>Nem úgy volt az tervezve.</i>
—	<i>Nem úgy volt, (mint te mondod, hanem stb.)</i>
<i>Nem valószínű . . . . .</i>	<i>Nem valószínű, (hanem bizonyos).</i>
<i>Öt sem kell keresni.</i>	<i>Még ekkor sem öt kell keresni, (hanem stb.).</i>

A tagadásnak és tiltásnak rendes folyamában, mint látjuk, a tagadó *nem, ne* csupáncsak nyomatos szók. Ezért van rajtuk a hangsúly, hol kizárólag, hol a hátravetett állítmány-egészítővel megosztottan; a renden kívüli tagadásban és tiltásban pedig a *nem, ne* egyszersem nyomosító szók is; és a közvetlen utánuk álló fogalom is kap accentust (mégpedig erősebbet a *nem, ne* szókénál) ott, a hol más fogalommal ellentétben áll: *nem úgy volt volt, (mint te mondod, hanem stb.)*; — különben nincs hangsúly rajta: *nem úgy van*; mintha egy szó volna: *nem-úgy*. — (A *sem, se* szórendi szerepére nézve l. a 11. pontot.)

b) A bővített állítmány, — ugyancsak tagadó és tiltó mondatban, — közbeveszi a tagadó, illetőleg tiltó szócskákat; megtartván e szerint, habár kettéváltan, egyenes rendét, és az állítmány-egészítőn a hangsúlyt; pl.

Rendesen.	Fokozóttan.
<i>Nem vallja be.</i>	<i>Az be nem vallja, (akármit teszünk vele).</i>
<i>Ha még nincs bekötve, (maradjon úgy).</i>	<i>Ha holnap ideig be nincs kötve (tartsa meg magának).</i>
<i>Nem igen vette föl a megrovást.</i>	<i>Föl sem vette.</i>
<i>Nem is köszönte meg.</i>	<i>Még sem is köszönte.</i>

Ne szólítsd meg!
Ne is hallgass rá!

Meg ne szólítsd, — hallod?
Rá se is hallgass, (akármit mond)!

A következő accentuálás: (Csak az ajtóig ment); be nem lépett; — Oda ne fáradj ezért; (elég, ha jegyet küldesz neki) — nem fokozza, hanem egyszerűen csak másfelé irányozza a nyosítást.

Tagadva-kérdés.

Tagadva-kérdő formába
 öltött állítás.

Mit nem fürkészett még ki?

Mit ki nem fürkész ez az eszes ember?!

Ugyan mit nem adtál még zálogba?

«Miféle páncélt, vagy minő paizst — zálogba nem vet e gonosz személy?!»
 (t. i. a Szegénység. — Ar. Arist. ford. Plutos II. köt. 209. l.)

Már hogy ne tenné meg az én kedvemert?!

«Mit meg ne tennék, a mit ön kíván?!» (Szász K. A lelecz. 270. l.)

c) A tagadó vagy tiltó szót követő bővített állítmány maga előtt tartja a nyomatós kiegészítőjét; pl.

Rendesen.

Fokozottan.

Nem vezették ki. De hogy vezették ki!

Nem kivezték, hanem kilökték. (Ezt, bizonyos emphasissal, így is lehet accentuálni: nem ki-vezették, h. ki-lökték; de így szokatlan.)

Nem akartuk tudtára adni.

Nem tudtára akartuk adni, (hanem őt magát kérdőre vonni.

És az ílyen szó ne hatna a szívére?!

Ne a szívére iparkodjál te hatni, (hanem az idegeire).

Tagadva-kérdés.

Tagadva-kérdésbe burkolt
 állítás.

Nem mondtam meg, vajjon?

«Nem megmondtam, Angyalbandi: ne menj az Alföldre?!»

Nem volt ott?	Nézem; hát nem ott volt megint a kártya-asztalnád?!
—	Hát nem elszökött az a gyerek megint?!
—	Nem megparancsoltam, hogy elmenj oda?!

d) Állító mondatban a bővített állitmány úgy kap legnagyobb nyomatékot, ha accentuáltan és fordított rendben megelőzi az állításnak legközelebbi tárgyát; pl.

Rendesen.

Fokozottan.

Észembe talál jutni, (és elszomorodom).	«Jut eszembe, oh jut! szende mosolygásod» (Ar. Toldi szer. 184. l.).
Összeszedi most a szétszórt holmit.	«Szedi össze a nép, a mi féltő, drága!» (Ar. Toldi szer. 89. l.)
Fölvihetem már az iratokat.	(Hová ily sietve?) Visszem föl az iratokat!
—	(Mily haragos), nézd: tépi össze a leveleket, vágja földhöz a könyveket stb.!
Észrevette biz ő azt!	Vettem észre! (ne is beszélj róla).

Ide sorolhatjuk az olyan állitmányt is, a mely accentuáltan előzi meg a határozatlan fogalmat; pl.

Élő szókott az fordúlni, igen is.	Fordúlnak elő visszaélések.
Föl vette ám a kölcsönöket.	Vett föl kölcsönöket.
Összejöttem hát! — a külföldiekkel.	Jöttem össze külföldiekkel.
Aldárja biz az üres váltókat is; (csak pénzhez jusson).	Ír az ald üres váltókat is.

e) Parancsoló és tiltó mondatban legerősebb a nyomosítás úgy, ha a kiegészítő állitmány visszatér az egyenes rendhez (a tiltó mondat már előfordult e) alatt); — pl.

Rendszerint.

Fokozottan.

Hozd el! — Ne hozd el!	Élhozd ám! — Él ne hozd!
Menj föl! — Ne menj föl!	Fölmenj mostmár szó nélkül! — Oda föl ne merj menni!

A hangsúly tehát az állitmány-egészítőn van; a tiltó szócskának csak akkor jut, ha a hallónak a figyelmét az egészítő-jelölte körülményre irányozzuk tiltólag: pl. *Elkísérheted a lépcsőig*; *de föl ne menj!* — *Vissza nem vonta a szavát, (csak módosította).*

f) Kivételes módja a nyomosításnak a 9. pontban kifejtett mozzanat is, a melyben az accentuálatlan állitmány megelőzi, mint inchoativum, a nyomatos fogalmat; pl. *(Ha nem látja őt), látom én. (Nem viszi el senki)? elviszi András.* — *(Ha nem sír a fiú), pityereg a leány. Katona a fia, bátyja, öcsce.*

A főnyomatékú fogalmak közül csak egy állhat ige előtt.

15. A főnyomatékú fogalmak közül csak egy állhat az ige előtt; a másik hátrakerül hangsúlyos egészítvényképen. Az ilye n fogalomnak tehát csupán az accentus jelzi nyomatosságát; pl. *Nem ő bántott tégedet; te bántottad őt.* Mint accentuálatlan egészítvények más-más értelmet adnának a mondatoknak: *Nem ő bántott tégedet, (hanem a bátyja).* (*Nem Jenő bántotta*); *te bántottad őt.* — Helytelen elrakás lenne, például, az ilyen: *Nem ő téged támadott meg; te őt támadtad meg.* — Ilyesmi legföljebb csak a teljes mondatot követő csonka szerkezetben fordulhat elő, a hol is a nyomatos két fogalom között, és így a főnyomatékú után l a p p a n g az állitmány, így: *Nem ő bántott téged, hanem te (bántottad) őt; v. Te sértetted meg őt; nem ő (sértett meg) tégedet.*

Magától érthető, hogy ez a szabály ki nem terjed az olyan nyomatos alakokra, a melyek egyazon mondatrész osztályába tartoznak, vagyis: alanyok esetek (casusok), határozók stb. Ezek közül akárhány is állhat hangsúlyozottan az állitmány előtt; pl. *Szabatosan, folyékonyan és kellemesen adta elő. Az atyját, öcscét, sógorát szedte rá ezúttal.*

Szintúgy megelőzheti a főnyomatékú alakot a positiv jellemű, valamint az is-kapcsolta fogalom is, mindamellet, hogy ezeken is elsőrendű hangsúly van; pl. *Mindenért őt dorgálad meg. Ezt ökvetellen te-rád kell bízunk.* — *Hát erről is én vagyok felelős?* Tehát: Erősen accentuált szó több is állhat az ige előtt; de nem olyan, a melynek az ige jelzi nyomatos mivoltát.

Az ige-jelezte nyomaték döntő szerepe.

16. A mikor többféle nyomatosság együtt szerepel a mondatban, mindig az ige-jelezte nyomaték jut érvényre, vagyis az ezt a nyomatékot természet szerint megkívánó («ab ovo») nyomatos fogalomnak, vagy némely nyomosító szónak a közbejövetele főnyomatékot jelző állítmányt eszközöl még olyan fogalmak után is, a melyek ezt különben visszautasítják. A mondat-kapcsoló isnek fogantyújául szolgáló szó is ige-jelezte szórendet kíván maga után, mintha ott sem állna ez a kötőszó közte és az állítmány között; pl.

Rendes szerkezetű
állítmány.

Sokat elmondott belőle.

Örökre elveszett.

Az egészszet elárulta neki.

Ez a lépés nagyban hozzájárult a siker kivívásához.

Egész őszintén elmondta a dolgot.

Nyomatos szerkezetű
állítmány.

Nem sokat mondott el az egészségből.

Korántsem örökre veszett az el.

Aligha az egészszet árulta el.

Az ilyen lépés csak nagyban járulhatott hozzá.

(Félig föllentve), félig őszintén mondotta el.

Itt a természet szerint nyomatos *nem*, *korántsem*, *aligha*; továbbá a nyomosító *csak* és a *minus*-t jelelő *félig* eredményezik a nyomatos rendet.

A házakat is lefoglalták.

Ezt is elfogadtam; (nemcsak az első föltételt).

Házakat is foglaltak le.

(A második pont nem terhes);

ezt is fogadtam el; (nem, mint te állítod, az elsőt).

E mondatok elsejében az *is*-től kapcsolt *házakat*, névelővel meghatározottan *nem* kap, — a határozatlan *házakat* ellenben, mindamellett *is*, hogy szintúgy *is*-kapcsolta fogalom, kap főnyomatékot. — Az *is*-től más fogalomhoz kapcsolt *ezt* nem lehet különösen kiemelt fogalom; ellenben mint a *mon-*

d a t - kapcsoló *is*-nek egyszerű segédje, ki van különösen emelve; mintha, akár *is* nélkül, mondanók: *ezt fogadtam el*. Csakhogy az *is*-es mondatban a hátravetett *el* hangsúlyossá lesz: *azt is fogadtam el*. — Ilyenkor egyébiránt a pusztán álló igének is változó az accentuálása; pl. *Öt is voltam*, (*de ott sincs*); és: (*Oda küldtek*); *ott is voltam*; (*de ha nincs ott*;). — Az e pontban előadottak, szerintem, egyikét teszik szórendünk legérdekesebb mozzanatainak.

Kellően kiegyenlített mondat.

17. A szabatos elrakás kellően kiegyenlített mondatot eszközlő, olyant tudnillik, a melyben az inchoativum, zöm és egészítvény, — a mennyire lehet, — egyensúlyt tartanak. A magyar szórendben az accentuált állitmány nem szeret végül állni; sokszor már a kéttagú mondatban is az első helyet foglalja el; a kettőnél több tagú szerkezetben szintén csak mérsékelt számú inchoativumoknak engedi át az elsőbbséget; pl.

Kéttagú mondatok:

(*Mit csinálsz itt*)? *Bámulom a természetet*; — és így tovább: *megyek az erdőbe*; *nézi az áratókat*; — nem pedig: *a természetet bámulom*; *az erdőbe megyek* stb.

Mihelyt nem az állitmányon kezdjük ilyen esetekben a mondatot, akaratlanul is erősen accentuáljuk, vagyis különösen kiemeljük az állitmány-előtti fogalmat, így: *a természetet bámulom*; *az okiratokat másolja*; *a postúra ment* stb.

Kettőnél több tagú mondatok:

Megtettem a szükségeseket. Kiugrott az ablakon. Alája rendeled magadat? Véget szakasztott neki. A fiam lement a dolgozó szobába. Tegnap javallottad a tervet. (Az elnök), megnyitván az ülést, stb. — A bizottság, rövid eszmecsere után, elfogadta az indítványt.

Nem pedig: *a szükségeseket megtettem*; *az ablakon kiugrott*; *neki véget szakasztott*; *a fiam a dolgozó szobába lement*; *a bizott-*

ság — — — az *indítványt* *elfogadta*; «elnök, az *ülést* *megnyitván* stb. — » hogy a *Zambesitől* *északra* egy fiatal európai kereskedelmi utazót a *benszülöttek* *meggyilkoltak* (hát «*meggyilkolták*» végre-*valahára!*). — Az efféle szerkezetek egyike-másika csak a következő accentuálással állhatna meg: pl. (valakinek nyaktörő productióit elbeszélvén), mondhatjuk: *Az ablakon* *küügrott szerencsésen*; *de a kert faláról* *lepottyant*; — vagy: *a ki nappal alszik*, *éjjel dőzsöl*, *mindentütt verekszik*, (az olyan embert ne állítsd ide mintául).

A *stylus curialis* se veszítne hatásosságából, ha nem mindig a végén csattantaná az igét, így: «... *N. N.-t* ... *ministeri tanácsossá* ezennel *kinevezem*.» A helyes szórend itt is csak ez lehet: ... *kinevezem* ezennel ... *ministeri tanácsosnak*, v. ezennel *min. tan. nevezem ki* (egyszer, vagy kétszer ilyen (helyes) elrakással is találkoztam; nem tagadom).

A Budavára visszafoglalását hirdető emléktábla íme így végződik: «*Budavárát a törököktől visszavívták*.» — Miért nem inkább így: «*a kik* ... *háromszáz évvel ezelőtt Budavárát visszavívták a törököktől*» (v. *visszavívták a törököktől Budavárát*). — (Megjegyzem még, hogy az egyes számban álló «*török*»-től épen úgy vissza van már hódítva a vár, mint a (*k*-val gazdag) «*törökök*»-től; és e mellett figyelembe van véve a jóhangzás meg, véletlenül a *rythmusz* is, a mely a prózában sem téveszti el jó hatását.)

Az itt szóban forgó szabály alól a következő esetekben van kivétel:

a) ha az inchoativumok sorában körülményszó, visszamutató szó, vagy nem-nyomatatos kötőszó szerepel; pl. *A vaczi-uton* *tegnap éjjel* *küiraboltak* *egy boltot*. *A bátyám* *ma délután*, *hivatalból* *hazajövet*, *kiféiczamította* *a lábát*. — *A kit* *az efféle kártyajátékban* *megkoppasztanak*, (az *lássá!*). — (*Úgy beszélsz anyjuk*), *mintha* *ez a vásott fiú* *megbánta volna csinjét!*

b) Általában, ha az egészen accentuálatlan inchoativumot másod-nyomatékú inchoativum követi; pl. *Ezt a föltételt*, *a fén-*

forgó viszonyok között, elfogadom. (Marasztod őket); pedig az egyik el szeretne menni.

A mikor számosak az ilyen, hamindjárt másod-nyomatékú kifejezések: egyike vagy másika, a mondat-kiegyenlítésére, az egészítvénybe kerül; pl. *Csónakunk a nagy hullámok közepett csakhamar felfordult, a híd közelében. — Mielőtt elmondanám véleményemet e nagyfontosságú tárggról, stb., vagy: Mielőtt e nagyf. tárgyról elmondanám véleményemet stb. (nem pedig, a mikép minduntalan hallani és olvasni: Mielőtt e nagyf. tárgyban nézeteimet elmondanám).*

c) Az inchoativumot követő erősen accentuált fogalmak még inkább megkönnyítik az állitmánynak kifogástalan hátra-szorítását; pl. *Ezt az ügyet, most az egyszer derekasan összebonnyolítottad. A mi Palkónk ilyenkor okvetetlen beleavatkozik.*

Az illető fogalom nyomatosságát különösen kiemelőleg jelző, accentuálatlan állitmányt sem tanácsos igen nagyon hátra-tenni; pl. *Pista tegnap részegen jött haza a vacsoráról (Brassainak az 1. fejezetben idéztem példája). Ez a mondat már nem lenne kellően kiegyenlítve így: Pista tegn. a vacs. részegen jött haza. — Az ilyen eljárásnak előbb-utóbb csak magad vallod kárát; nem így: Az ilyen eljárásnak kárát előbb-utóbb csak magad vallod. — Tegnap bajosan volt még tudomása erről; — nem így: Tegnap erről tudomása még bajosan volt.*

A módosító és módosított igék helye. A szabálytól való eltérések.

18. Láttuk az alap-schemában (13. pont), hogy a határozott módú ige, a mikor egészítő szóval és egyszersmind pótló igével is áll a mondatban, az állitmány-egészítő és emennek igéje között foglal helyet; pl. *fel fogja izgatni (v. fel fogja izgatni; némelykor így is: fel fogja izgatni); ki volt mondva (v. ki volt mondva); és így tovább, szintén többféle hangsúlyozással: ha észre találja*

venni; *vēgre lesz hajtható*; *bē volna töltendő* stb. — Sokan vétnek ez ellen, így rakván el a szókat: *fēlízgatni fogja*; *kimondva volt*; *vēgrehajtható lesz*; *bētöltendő volna* stb. (Ebben a furcsa elrakásban lehetlenné válik a többféle oszló accentuálás, és elenyészik ez a jelentés-árnyéklat: *fēl fogja izgatni*.) Nem más ez, mint egyik szomorú variatiója az ige hátratulásának.

A módosító ige tehát, szabályos rendben, elválasztja az állitmány-egészítőt a módosított igétől. A módosító igék, a melyek e szabály korlátai között mozognak: 1. az értelmező *van, lesz, lehet*; 2. ezek: *tud* (németül *kann*), *bir, mer, talál, akar, szeret* (*kedve van tenni ezt v. azt*), *kiván, szokott, fog, kezd*; — *kell, lehet, illik, tesszik, szabad* stb.*) — Az elrakásnak ez a módja, a nyomosításnak rendes folyamában nem tűr kivételt. A szabálytól való eltérések a következők:

a) Módosító ige és határozatlan mód együtt.

E módosító igék egyike-másika a (már nem rendes, hanem) kivételes nyomosítás eseteiben nem választja el az állitmány-egészítőt az infinitivustól, hanem hátrakerül:

1. A mikor kizárólag maga van erősen nyomosítva; pl.

Rendes nyomosítás.

Föl lehet próbálni a ruhát.

Föl is lehet azt próbálni.

Le kell ültetni a vendéget.

Az ilyen vendéget le kell ültetni.

Meg kellene neki bocsátani.

Ilyesmiért is meg tudnek bocsátani.

Kivételes nyomosítás.

(*Nem vihethém el, hogy felpróbálhassák?*) — *Felpróbálni lehet (szabad);*
(*de csak itt a boltban.*)

(*Ha eljön, leültössel?*) *Leültetni illik;*
(*de nem kell okvetlenül.*)

(*Meg tudnál ezt bocsátani?*)

*Megbocsátani tudnám, igen is; (el-
felejteti soha).*

A határozatlan módon többnyire másodrendű hangsúly van ilyenkor.

2. Szintügy, a mikor a határozatlan módnak kivételes a nyomatossága; pl. (*Meg kellett volna talán ölelnem az ilyen vendégeket?!*) — (*Nem ölelni, hanem leültetni illett volna.*)

*) A «stb.» egy-két igére értendő, a melyet még ide lehetne sorozni.

A mondatoknak ilyen szembenállása nem türne másféle rendet; pl. ez: *nem ölelni, hanem le illett volna ültetni* — nem emelné ki a két fogalom közti ellentétet, és különben is esetlen mondat-viszonyítás lenne. — (*Majd megróvjuk őt ezért*). *Az ilyen magaviseletért nem megróvni kell, (hanem kiküszöbölni körünkől)*. (*Komolyan megsérteni, nem*); *csak kivérselni szereti elleneit*.

Ne feledjük, hogy itt, a 14. pontban c) alatt előfordulóhoz hasonló sajtászerű, kivételes elrakással és hangsúlyozással van dolgunk («*nem kiment belőle stb.*»); olyannal tehát, a minő más-különben vastag solocismus volna; itt pedig kifogástalan. De épen, minthogy a rendestől nagyon elütő elrakás, nem kell keresve-keresnünk; és különösen: A módosító ige, a hol csak lehet, tagadó mondatba teendő. Ekkor az állító (esonka) mondatban ellentétesül szereplő, határozatlan módú igének a módosítója elmarad, mint például, a fentebbi mondat-párban: *nem megróvni kell, hanem kiküszöbölni*; e helyett: *nem megróvni, hanem kiküszöbölni kell*, vagy e helyett: *hanem ki kell küszöbölni*. Az utóbbi rend, bármily helyes is máskörülmények között, itt nem helyes. — Példa a részek elválasztásával: *Nem bérbe kívántam adni, (hanem eladni)*.

3. Másnemű módosító igék, még a rendszerinti nyomosítás eseteiben sem szeretnek a határozatlan mód és az igehatározó közt állni. Így különösen: bajosan férnek össze a rövidke ige-kötőkkel az olyan hosszú testű igék, mint: *erőlködik, merészkedik, buzgólkodik, iparkodik, törekedik, szándékozik stb.* — ; más magyarázattal: a határozatlan mód nem szereti az ilyen vastag választó falat maga és kicsiny ige-kötője közt; pl. «*És törvény-crejű szokást felforgatni erőlködik.*» (Ar. Arist. ford. A nők ünnepe. III. köt. 30. l.). Így: *fel erőlködik forgatni* — esetlen elrakás. *Testvéred hibáját kimenteni buzgólkodol*; (nem pedig: *ki buzgólkodol menteni*).

A nyomosításnak rendszerinti eseteiben sem igen hallani vagy olvasni ilyeneket: *meg szándékozom venni*; *ki törekedtem egyenlíteni stb.* — ; annál kevésbé a kivételes (fokozott) nyomosi-

tások sorában; pl. *Hát nem megbuktatni iparkodik (igyekszik, törekszik) egyik párt a másikat?! (Hisz igyekeztem kibékülni vele.) Bizony nem kibékülni igyekeztél te, (hanem mégjobban összeveszni).*

Vannak még más okai is a szóban forgó alakok összeférhetlenségének; a többi közt egyik-másik — hamindjárt rövid vagy nem nagyon testes — módosító igének a jelentése, mint a mely már nem áll oly közel a módosított igéhez, mint az e (18.) pont elején elősorolt módosítók jelentése; pl. *A ki a munkáját befejezni siet, (az másképen jár el). Furesán hangzanék így: be siet fejezni. — «Mert lám kitörni készül a vihar» (Ar. Arist. ford. A békák. II. köt. 269. l.); — nem így: ki készül törni; — de már nem szokatlán ez: vissza készül utazni. — «(De szakadjon élte pillanatja), melyben attól elpártolni kél» (Vörösm. Szép Ilonka); nem így: el kél pártolni.*

Ide sorolhatók: *haboz, tétováz, restell, késik, készülődik, tartózkodik, vonakodik, kétségkedik* stb. Rendszerint ő-rajtuk van a hangsúly, és leginkább ez okozza, hogy vagy elül, vagy végül állnak; de közbül nem; pl. (*Most kúrtólod azt), a mit nemrég haboztál kimondani. — (Helyesli ugyan); de nyilván kijelenteni restelli, (vonakodik tétováz). Accentuálatlanul: (Hisz elmondja bizalmas körben); csak kikürtölni vonakodik, (kétségkedik stb.). Csak így nem sorakoznak: ki habozol jelenteni; el tétováznál ismerni; be vonakodik vallani; te késik mondani; — csak kivételesen, terjedelmesb határozók után: sokak előtt restelli (vonakodik) elismerni.*

Kifogástalan-e másfelől, — az *iparkodik* stb. igékkel, — a nyomosításnak rendes medrében folyó illetén elrakás (rendkívüli nyomosításban kifogástalan lehet): *Azt a telket megvenni szándékozom; és így tovább: kiegyenlíteni törekedett; beváltani igyekeztem* stb. — ? Felelet: még ez esetben is ajánlatosabb a *ki törekszem-féléknél*. Találkozunk is vele, mégpedig jó magyarságú művekben; pl. *«Amaz az embert testi köréből felkapni, ez a maga örvényébe lemeríteni igyekezett.»* (Kölcsey. Nemz. hagyomá-

nyok). — «*mellyel én poetai literaturánknak ezt a hézakját betölteni igyekeztem*» (Csokonai. Előszó a «Dorottya-»hoz). — «*Mivel a házi tiszta örömet felemelni igyekezünk*» (Kármán J. Urania). Az effajta igékkel én, a magam részéről, nem tartom hibásnak az ilyen rendet; de számba veszem azt, hogy a jobb írók nagyobb része ezt az elrakást is kerüli.

Azt mondom tehát: ne használja, a ki megütközik benne; különben is csak egy-két ilyen igéről van a szó. A hol lehet, úgyis előre-bocsátjuk őket, így: *nem egyszer iparkodtam megnyugtatni; igyekeztem is megfelelni* stb. —; vagy egy, azon igéből képzett névszót teszünk az infinitivus után, így: *mégvalósítani szándéka; oda feljutni, volt törekvése*. Testesebb határozóktól úgysem idegenkednek; pl. *másfelé igyekeztem (iparkodtam) terelni a beszédet; a régi rendhez szándékozik visszatérni* stb. —; sőt az igével lazábban kapcsol, hamindjárt rövidke határozókkal is összeférnek; pl. *itt igyekeztem sikert aratni; — a telet ott szándékozik tölteni*. — Csokonainak ím ez összesorozott két mondatát: . . . *amazt lelkesíteni, ezt pedig helyrehozni iparkodik*» — így is szerkeszthetni: *amazt lelkesíteni iparkodik, ezt pedig helyrehozni*.

A módosító igék nagy része, mint látjuk, különböző okokból nem szeret közbül állni. Ilyen, a t. k. a *vágyik* is: *élszakadni vágyik* (nem: *el vágyik szakadni*); *vágytam kimondani* (nem: *ki vágytam mondani*; nem: *fel vágyik jutni*; — holott a rokon értelmű *kiván, akar, szeret* épen így szoktak sorakozni: *el kívánja mondani, ki akarom mutatni, föl szeretne jutni* stb. — A szóban forgó csoportozásnak tehát nem kevés a csinja-binja, úgyhogy a sokféle tünetek kimerítő tárgyalása részletekbe bocsátkozást tenne szükségessé; a mi az általános szabálynak nem lehet feladata.

aa) Módosító ige és két infinitivus együtt.

Ezt a szerkezetet lehetőleg ritkán kell használni. A második infinitivus úgy keletkezik, hogy a módosító ige, segédigét kapván, maga is határozatlan móddá válik. Az eligazodás módjai a következők:

Kiinduló pont az e gy határozott módú igével alakított mon-

dat; pl. látⁿⁱ akarja: látⁿⁱ fogja akarni; hátha látⁿⁱ találja kívánni; — az erdőt irt^{ani} kell: . . . irt^{ani} fog kelleni; — tagadó mondatban: nem fogja akarni látⁿⁱ; az erdőt nem fog kelleni irt^{ani}. — Az állító mondatokban a fog, talál (módosító) igék, mint látjuk, accentuálatlanul követik a nyomatos fogalmat, épen úgy, mint az alap-mondatokban az akar és kell módosítók.

A határozatlan módok egyike más beszédrész helyett áll; — a személyragot majd az egyik, majd a másik veszi föl; pl. erre felelⁿⁱ fog kelleni; üszⁿⁱ kellene tanulnotok (azaz: felele^{ted} fog kelleni; üsz^{ást} kellene tanulnotok). — A határozatlan módok különböző szerepe megállapításánál czélszerűnek mutatkozik, — a hol lehet, — elsőben más formába öltetni a mondatot; pl. Hogy énekelⁿⁱ akar valaki; még az nem elég: kell hogy tud^{jon} is énekelⁿⁱ; és így: Énekelⁿⁱ akarni: nem futja ki; tudⁿⁱ is kell énekelⁿⁱ.

A különböző accentuálás szabályai itt is sikeresen alkalmazhatók; pl. nagyon szeret^{ne} vívⁿⁱ tanulⁿⁱ; szeret^{nék} zongorázⁿⁱ tudⁿⁱ; ékesen szólⁿⁱ, tanulⁿⁱ kell; beh jó volna most, csevegⁿⁱ tudⁿⁱ olaszul! — lépⁿⁱ, beszélⁿⁱ is tanul^{nom} kellett; (tanulok hát tánczolⁿⁱ is). (Mi mindenre nem tanítják?!); most táviratozⁿⁱ is kell tanul^{nia}.

Határozós infinitívussal: Hátha be fog^{ja} kívánni mutatⁿⁱ? Tud^{tára} fog kelleni adnod. Az egészet végig nézⁿⁱ, nem fog tetszeni neki.

Az is kötőszó közbevetésével: (Nemcsak tervezⁿⁱ), hanem életbe is tudⁿⁱ léptetⁿⁱ: (az a mesterség). — Akárcsak így, nagyjából, ki tudⁿⁱ számítani is, (nagy ügyességre mutat) (azaz: hogy akárcsak így ki tudja számítani, az is nagy ügyesség.)

Terjedelmes módosító igékkel: Mindenkép iparkodⁿⁱ fogunk rendet csinálni. — Végére járⁿⁱ, kell vala igykezn^{ie}. — És ha vonakodⁿⁱ talál a cselekvés terére lépⁿⁱ?

Tagadó mondatok: Szemembe nem fog merni nézⁿⁱ. Ezt még remél^{nie} sem szabad enged^{nünk}. E szerint meg sem is kell kísért^{enem}, alkúra lépⁿⁱ vele?!

b) Módosító ige és állapotjegyző együtt.

Az állapotjegyzőtől csak az értelmező *van, lesz lehet*, — bizonyos esetekben a tagadó *nincs, nem lesz, nem lehet* igék és a *nem sem* kötőszók választják el az illető határozót. Ez az igealak a többi módosító igével szemben megtartja igekötőjét; már mint egységes fogalmat jelelő, külön igehatározó szerepelvén ilyenkor; pl.

Állító mondatok.

Elválasztható részekkel.	El nem választható részekkel.
A könyv <u>be</u> van már kötte.	<u>Bekötte</u> látom végre-raláhára (nem; be látom kötte).
Holnapig <u>föl</u> lesznek töltve a hordók.	<u>Föltöltve</u> marad mind addig, a míg stb. (nem: fel marad töltve).
Mostanig már <u>el</u> lehetne intézve.	<u>Él intézve</u> adtam át (nem: el adtam intézve át),
Ez <u>ki</u> volna elégitve.	<u>Kielégítve</u> szeretném látni (azaz: kielégítetten, kielégítettnek; és nem: ki szeretném elégitve látni).

A 13. és 14. pontokban egymást követő schemák állapotjegyzős mondatokat is foglalnak magukban. Ezek már ott is rámutatnak legtöbbszörre az itt külön tárgyalt mozzanatoknak. A mi még hiányzik e részben, a következő példák világítják meg:

Tagadó mondatok.

Rendes tagadás.	Fokozott tagadás. (Egyik árnyékzata.)
Még <u>nincs</u> behajtva.	Ha holnapig <u>be</u> nincs hajtva, (baj lesz).
A <u>bánatpénz</u> sem volt letéve.	Még <u>te</u> sem volt téve a bánatpénz, (a mikor stb.).
<u>Nem</u> is volt az bejegyezve.	<u>Be</u> sem is volt jegyezve.
A levélboríték <u>nem</u> volt leragasztva.	A levelet <u>te</u> nem ragasztva adta fel (épen úgy, mint: leragasztatlanul adta fel).

(Másik árnyékzata.)

Előzetesen [~] bemutatva, nem akar oda menni.	Nem [~] bemutatva jelent ott meg, (hanem csakúgy becseppent).
—	(A nőt egyszerűen öltözve), — nem [~] fölpiperézve szeretem én nézni).
—	Nem is [~] tisztára írva küldte át, (hanem stb.).

c) Módosító ige és részesülő együtt.

A *van, lesz, lehet* igék a jelen- és múltidejű részesülők tagjait nem választják szét; nem mondjuk: *a válasz ki volt elégítő; a törvény vissza lesz ható; ha az eszköz ki volna próbált* stb. —; hanem mondjuk: *kielégítő volna; visszaható lesz; ha kipróbált eszköz volna* stb. — De szétyválasztják a *nem, sem* tagadó szócskák: *ki nem elégítő; vissza nem ható; ki nem próbált; föl sem derített; be sem is mutatott (egyén)* stb.

Az *andó endő-végű*, és a *ható* részesülők tagjait elválasztja mind a *van, lesz*, mind a *nem, sem*; pl. *ki volt kérendő; be lesz bizonyítandó; meg volna fejtendő*; — *föl lesz emelhető; le volt csilapítható; végre lenne hajtható*; — tagadó szókkal: *ki nem kérendő; foganatba nem is veendő*; — *meg nem oldható; ki sem fejezhető; föl sem is tehető*; — a kitett módosító igével együtt: *ha ki nem volna kérendő; vissza sem is lesz vonható* stb.

A tagadó szótól megelőzött részesülő alaknak fordított szerkezete im ez: *nem így vezetendő be; soha se fizetendő vissza* stb. —; *amíg se bontható fel; így nem vehető foganatba; úgy sem oldható meg*. Ezek itt csak alakjukra nézve részesülők; nem működhetnek jelzőkül; és így több van bennök az igéből, mint a névből. «*Nem így vezetendő be*» am. «*nem így kell bevezetni*». *Úgy sem oldható meg* am. *úgy sem lehet megoldani*.

A *van, lesz, lehet* igékkel együtt szereplő *nem, sem*-től megelőzött részesülőnek egyenes szerkezete kétféleképen követheti e szókat: t. i. vagy *ki van* téve a módosító ige; pl. *nem lesz kielégítő; nem volt meggondolt (lépés); az nem volt kifürkészendő; akkor sem lenne kiküldendő; az esetre nem lesz foganatba vehető; úgy sem volna felhasználható* stb. —; vagy *el van hallgatva* a jelenidőbeli harmad-személyű *van*; pl. *nem visszaható (törvény); nem*

megfontolt (lépés); még így sem kikérendő (engedelem); nem végre-hajtható (rendelet).

Ezt a szerkezetet nem pótolhatná az a másik, a melyet ketté osztlat a tagadó szó; mert: Ki nem elégítő válasz annyi mint: olyan válasz, a mely ki nem elégít; — nem kielégítő válasz pedig: nem olyan, a mely kielégítne; — és így tovább: ki nem vihető árú-cikk = kivihetetlen (unausführbar); nem kivihető = nem olyan (így is: nem olyan), a mely ki volna vihető (nicht ausführbar; v. — a jelzett szóval együtt: kein ausführbarer Artikel).

Az ilyen részesülő mindig hangsúlyos; és ha más-mondat-beli fogalommal szemben áll, igen erősen accentuálandó; pl. (mér-sékeltébb hangnyomatékkal): ez nem kipróbált ember; az nem végrehajtható rendelet; — (erősebb accentussal): (úgyes, szorgal-mas); de nem kipróbált ember. — (Ez a törvény a múltra is vonat-kozó), de nem visszaható. — Ez a jogom már rég kivított) és így: nem kivivendő, kieszközlendő. — Ez nem megoldható feladat; (pe-dig ílyeneket szokás kitűzni).

Látnivaló, hogy erre a formára épen oly nagy szükség van, mint az olyan szét nem bonthatóra, a minő ez: nem eladó; még ennyiért sem eladó; — a minő a határozó nélküli részesülő: nem helyesel-hető; nem foganatosítható stb. — Ha mondhatjuk: ez még így sem javallható terv, mondhatjuk ezt is: az még így módosítva sem elfo-gadható föltétel; — sőt, a hol, mint itt, jelzett szó követi, nem is rendezhetni másképen. Ha szabatos ez: (A mű, így javítva, meg-járja); de mégsem jutalmazható: akkor kifogástalan ez is: (A kép így már tűrhető); de nem kiállítható; vagy: de még így sem kiál-lítható. — (Mít ér a szép terv), hogyha nem végbe is vihető egyúttal. Ezt az is-es mondatot is csak így lehet szerkeszteni.

Hosszas ez a 18. pont; de szükséges; mert csak így lesz át-látszóvá az alap-schémából kiágazó nyomosításnak különféle mértéke és természete, valamint az elrakásnak mindezzel együtt-járó többenél-több mozzanata is.

Szórend-elleni vétségek.

19. Ez a pont már nem tárgyal különleges kérdést; csak kiemeli a szórend elleni vétségek közül a leginkább divatozókat és, úgy hiszem, a legnagyobbakat is. E solœcismusok:

1. Az igének, illetőleg állítmánynak hátritolása ott, a hol a mondat célja semmikép se igazolja. Példa, ebből a fajból, már elég volt itt olvasható; — «*Exempla sunt odiosa*».

2. A módosító igének a többtagú állítmány tagjai közé nemiktatása, és így, más formában, szintén hátraszorítása. Ennek a példái is még frissen élnek emlékezetünkben.

3. Az előbbi pontban említett rendezésnél nem jobb az ellenkezője, hibásan alkalmazva, vagyis a módosító igének az állítmány részei közé szorítása akkor, a mikor az illető ige nem oda való. Az ilyen eljárás a *Procrustes* ágyát juttatja eszünkbe. Még nincs nagyon elterjedve. Nehogy elterjedjen, szükségesnek tartom, inteni tőle a tisztelt olvasót.

4. A pozitív természetű, és az *is*-kapcsolta fogalmat követő állítmány kiegészítőjének hátratétele. Ezt az *accentus* okozza, csábító hangjaival, az olyan mondatokban mint: *leginkább felel meg; híven feleltek meg kötelességüknek; határozottan jelentette ki; szorosán függ össze; minden erőt kellett fölhasználni; — azt is vitatják el tőle; megdöbbenésüket is fejezik ki; a falút házanként is kell bejárni.*

5. Az *is* különböző szerepeinek összetévesztése; pl. mondatkapcsolás esetében: *ha be is váltja a szavát* (késő most már); e helyett: *ha beváltja is.* — Ezt: *Ha be is váltja a szavát (miután lekötötte vki irányában),* — csak ilyenforma mondat követhető: *annál jobb lesz!* — Másnemű *is*-es botlás az ilyen, például: «*hogy az osztrák indigenák nélkül is az ellenzék többségben volt*»; e helyett: *hogy az ellenzék . . . nélkül is többségben volt.*

6. A határozók és kötőszók hibás elrakása; pl. «*Valóban a bizottság furcsán járt el!*» — «*hanem ha csakugyan Berlinben az öregek a békét jól megcsinálták*» (annyi bizonyos, hogy a mondat rosszul van «megcsinálva»). «*Mindenestre Románia szövet-*

seége monarchiánkra *igen becses.*» — *Ínkább* a régi könyveket *szereti* (mint az újakat); e h. a régi könyveket *ínkább szereti* stb.

«Longus post me ordo est idem potentium decus!»

Ez a vétségek-csoportja íme még kérkedik is azzal, hogy számos a pajtása. Nem hazudtolhatom meg; mert igazat mond. Nincs is okunk, csodálkozni rajta. A nyelvünket elárasztó germanismusok a szórendet sem hagyták érintetlenül; a szórend pedig, kétségtelenül, legkényesebb része szófűzésünknek. Egy, az illető szóhoz nem való ragot, vagy névutót-mással fölcserélni, könnyű munka. A mondat többi része, a legtöbb ilyen esetben, változatlan marad. Nem úgy ott, a hol a szó rossz helyen áll. Az ilyen hibát sokszor csak az egész szerkezet megváltoztatásával tehetni jóvá. Minél többet parancsol és tilt valamely törvény, annál többször vétünk ellene. Szolgáljon ez némi mentségül a szórend ellen vétőzőknek.

Ezek tehát a magyar szórend fő vonásai. Nyelvünk alkotó szelleme különösen ezen a téren mutatja leleményességét. Ide s tova helyezi a mondat egyéneit, — a szavakat; különválasztja az összetett alakok tagjait, más alakokat ékelve közéjük; fordítja és visszafordítja a szokottabb rendet; és mindezzel, többnyire, megannyi, észrevehetően különböző árnyéklatot teremt. Hogy ezt a munkát csupán a hangnyomaték segítségével végezheti sikeresen, nem szükség erősítenem. Figyelembe is vettem, a hol csak kellett, a szórendnek e hű társát; a néma jegyekkel rajzolt gondolatnak e hangos tolmácsát.

A mit itt, tanulmányaim II. részének ez utolsó §-ában, számosabb pontba egybefoglalva, mondtam, azzal sikerült talán kifejtennem mindazt, a mi a magyar szórend lényegét teszi ki, s az elrakásnak alapjául szolgál, és a mit a foganatosani eszközlendő részletes tárgyalás okvetetlen megkíván. Az itt mondottaknál kevesebbet nem adhatni elő, ha a munkának a célja: szórendünk elméletét, főbb mozzanatait és a szerkezet-változások folyamát olyan módon ismertetni, a mely kellően egyengesse útját a részletekbe hatásnak.

A részletek tárgyalása is munkába kerül ugyan; de ezt már nem mondhatni nehéznek. Még könnyebb, — úgy szólván, magá-

tól végbemenő — a mondatrend ismertetése, ha biztos alapon indulhat meg, azaz ha a szórend kérdése kellően ki van fejtve. A hibátlan szerkezetű mondat már maga jelzi eleve: havajjon megelőzze-e, vagy kövesse a másikat? avagy harmadik mondat kerüljön-e közéjük?

Ezzel befejeztem szórendi tanulmányaimat.

Mélyen tisztelt Akadémia! A szórendet azért tűztem ki már évekkkel ezelőtt, székfoglalóm tárgyául, mert tudtam, hogy legtöbb buvárkodásomba és fáradságomba fog kerülni; a minthogy került is. Ez a körülmény, ha nem igazolja is, kimentí némileg a késedelmes székfoglalást. — A tisztelt Akadémiának azért, hogy tiszteleti tagjai sorában van szerencsém helyet foglalni, ezúttal is legforróbb köszönetemet nyilvánítom.
